

Robert Kozyrski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: robert.kozyrski@kul.pl

ORCID: 0000-0001-5490-9410

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.05

Sejmiki województw Małopolski właściwej 1572–1648 – stan badań, organizacja, specyfika sejmikowa, propozycje badawcze¹

ABSTRAKT

Sejmiki w Rzeczypospolitej były pierwszym i podstawowym forum edukacji politycznej każdego szlachcica. To na nich rozwiązywano problemy lokalnej społeczności, kontrolowano pobór podatków, organizowano oddziały wojskowe, przeprowadzano elekcje kandydatów na urzędy ziemskie, wreszcie wybierano posłów na sejm, deputatów do Trybunału Koronnego i delegacje do ważnych osób w państwie. Zazwyczaj zwoływał je król lub lokalny przedstawiciel władzy państwowej. W okresie bezkrólewia były zwoływane przez interrexa – prymasa. Ich znaczenie wzrosło zwłaszcza po śmierci w 1572 r. ostatniego z męskich przedstawicieli Jagiellonów zasiadającego na tronie polsko-litewskim. W połowie XVII w. kontrolowały już niemal wszystkie aspekty życia politycznego w państwie, pozostając aż do 1717 r. istotnym czynnikiem kształtującym świadomość mieszkańców Rzeczypospolitej i wpływając na decyzje podejmowane przez Sejm. Wszystkie podjęte na sejmikach decyzje były spisywane w specjalnych aktach, zwanych laudami. Wraz z instrukcjami poselskimi dokumenty te stanowią podstawowe źródło do badania ich dziejów, w tym tworzących te instytucje ludzi: świeckich i duchownych dygnitarzy, urzędników, szlachty i innych uczestników obrad. Podstawą artykułu są akta wytworzone przez trzy sejmiki województw

¹ Artykuł stanowi rozszerzoną i uzupełnioną o nowe treści wersję referatu, który autor wygłosił podczas II Kongresu Badaczy Epoki Wazów i Królów Rodaków, odbywającego się w Olsztynie 28-30 września 2022 r.

Małopolski właściwej: krakowski, sandomierski i lubelski. W odniesieniu do najnowszej literatury i wydawnictw źródłowych przedstawia on ich organizację, dokonuje analizy łączących ich więzi i omawia uczestników biorących udział w obradach.

Sejmiks of the Provinces of Lesser Poland in 1572–1648 – State of Research, Organization, Sejmik Specifics, Research Proposals

ABSTRACT

Sejmiks in the First Polish Republic were the first and primary forum for the political education of every nobleman. It was during those assemblies that problems of the local community were solved, tax collection was controlled, military troops were organized, elections of candidates for land offices were held, and finally, deputies to the Sejm, deputies to the Crown Tribunal and delegates to important persons in the state were elected. They were usually convened by the king or local representative of the state government. During the interregnum, they were convened by the interrex primate. Their importance increased especially after the death of the last of the male representatives of the Jagiellonian royal family to sit on the Polish-Lithuanian throne in 1572. By the middle of the 17th century, they controlled almost all aspects of political life in the country, remaining an important factor shaping the consciousness of the inhabitants of the Republic and influencing decisions made by the Sejm until 1717. All decisions made at the sejmiks were recorded in special files, known as lauds. Together with parliamentary instructions, these documents constitute the primary source for studying their history, including the members of these institutions: secular and clerical dignitaries, officials, nobles and other participants in the proceeds. The source basis of the article is the records produced by the three sejmiks of the Lesser Poland Voivodeship, assembled in Kraków, Sandomierz and Lublin. With reference to the most recent literature and source publications, it presents their organization, analyses the links that bind them together, and portrays their participants.

Słowa kluczowe: sejmiki szlacheckie, województwo krakowskie, województwo sandomierskie, województwo lubelskie

Key words: sejmiks, Kraków Voivodeship, Sandomierz Voivodeship, Lublin Voivodeship

Historyczna Małopolska, złożona z dwóch ziem – krakowskiej i sandomierskiej powstała w wyniku skomplikowanych procesów politycznych, zainicjowanych w 1177 r. przez księcia sandomierskiego Kazimierza Sprawiedliwego. Kazimierz nie tylko przejął opróżniony po Mieszku Starym tron pryncypacki w Krakowie, ale umocniwszy podstawy swej władzy kontynuował żmudny proces budowania wpływów wśród poddanych, zarówno świeckich jak i duchownych². W tym względzie książę zwierzchni Polski okazał się dość zręcznym politykiem. Dzięki przywilejom nadanym na zjeździe w Łęczycy w 1180 r. zdołał m.in. obalić zasady obejmowania władzy w dzielnicy senioralnej, co otworzyło mu drogę do zmiany granic pozostających pod jego kontrolą terytoriów³. W ten sposób powstała trwała struktura terytorialna, określana terminem Małopolski właściwej⁴. Na przełomie XIII i XIV w. odegrała ona ważną rolę w procesie odtwarzania jednolitego państwa polskiego. Małopolska, obok Wielkopolski stała się wówczas jedną z dwóch dzielnic zjednoczonego Królestwa⁵. Nie znamy dokładnej daty powstania województw: krakowskiego i sandomierskiego. Najpewniej proces ten miał miejsce już w II poł. XII w. Wojciech Kętrzyński uważał, że pierwszym wojewodą krakowskim był Mikołaj, a urząd swój sprawował jeszcze przed 1174/1176 r.⁶ Najstarsze informacje o wojewodzie sandomierskim Goworku z rodu Rawiczów pochodzą z 1195 r. Według *Kroniki wielkopolskiej* był on uczestnikiem bitwy nad Mozgawą, stoczonej pomiędzy książętami piastowskimi niezadowolonymi z wyboru na tron krakowski małoletniego Leszka Białego⁷. Z kolei województwo lubelskie, utworzone przez

² J. Dobosz, *Kazimierz II Sprawiedliwy*, Poznań 2014, s. 109–127.

³ W. Abraham, *Zjazd łęczycki w r. 1180*, „Kwartalnik Historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego” 1889, 3, s. 385–405.

⁴ Terminem Małopolski właściwej określa się obszary trzech przedrozbiorowych województw: krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego. Tak definiował to pojęcie zarówno Marcin Kromer, jak i Szymon Starowolski. Ten punkt widzenia przyjęli także autorzy wydawnictw zagranicznych, jak chociażby holendersko-niemiecki kartograf i geograf Andreas Cellarius. Zob. M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, obyczajach, urzędach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego... ksiąg dwoje*, Wilno 1853, s. 8; S. Starovolski, *Tractatus tres. I. Polonia. II. Sarmatiae bellatores. III. Scriptorum Polonicorum ekatontas, seu centum illustrium Poloniae scriptorium elogia et vitae*, Wratislaviae 1733, s. 8–19; A. Cellarius, *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio, urbium potissimarum icones elegantis-simas et delinitionem hujus regni geographicam oculis subjiciens studio*, Amstelodami 1659, s. 134–200.

⁵ A. Podraza, *Małopolska jako region historyczny (Rozważania na tle zainteresowań historią regionalną)*, [w:] *Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny*, red. E. Chudziński i in., Kraków 1999, s. 23–28.

⁶ W. Kętrzyński, *Studia nad dokumentami XII. wieku*, Kraków 1891, s. 59 [259]. Podobny pogląd prezentują autorzy spisu urzędników dawnej Rzeczypospolitej. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 4: *Małopolska (Województwa krakowskie, sandomierskie, lubelskie)*, z. 1: *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., Wrocław – Kraków 1990, s. 120 (dalej: *Urzędnicy*).

⁷ *Pomniki dziejowe Polski*, seria II, t. 8: *Kronika wielkopolska*, wyd. i kom. B. Kürbis, Warszawa 1970, s. 69.

króla Kazimierza Jagiellończyka w 1474 r. wyodrębniło się z województwa sandomierskiego. Pierwszym znanym wojewodą lubelskim był Dobiesław Kmita z Wiśnicza⁸. W Małopolsce właściwej funkcjonowały trzy sejmiki wojewódzkie i jeden partykularny. Szlachta zjeżdżała się więc na obrady do Proszowic (woj. krakowskie), Lublina (woj. lubelskie) i Opatowa (woj. sandomierskie)⁹. Czwarty zaś z sejmików księstw oświęcimskiego i zatorskiego wprawdzie podejmował uchwały dotyczące zarządu lokalnego, ale jego przedstawiciele (posłowie) wchodzili w skład reprezentacji poselskiej województwa krakowskiego i swe polityczne cele uzgadniali wspólnie z decydentami na sejmiku w Proszowicach¹⁰. Nie zawsze jednak szlachta oświęcimska i zatorska przestrzegała tych regulacji prawnych. Tendencje separatystyczne ujawniły się już na początku XVII w., co więcej stały się nawet problemem, nad którym dyskutował sejm warszawski w 1616 r. Zwrócono wówczas uwagę posłowi wybranemu w Zatorze, iż powinien stawić się na sejmiku w Proszowicach „bo inaczej miejsca na sejmie z posłami województwa krakowskiego mieć nie będzie”¹¹.

Celem niniejszego artykułu jest analiza dziejów czterech sejmików województw Małopolski właściwej funkcjonujących w latach 1572–1648¹². Autora interesowała szczególnie ich specyfika, stopień wzajemnych zależności, organizacja, przede wszystkim zaś stan badań nad wymienionymi instytucjami samorządu szlacheckiego ze szczególnym uwzględnieniem publikacji im poświęconych.

Istotną rolę w poznaniu dziejów sejmików odgrywa materiał źródłowy. Z punktu widzenia kompletności zasobu potencjalny badacz czterech sejmików Małopolski właściwej znajduje się w zasadzie w dość komfortowej sytuacji, dysponując w dużej mierze drukowanymi już aktami sejmikowymi dla trzech z tych sejmików: krakowskiego, lubelskiego oraz księstw oświęcimskiego i zatorskiego. Niestety jednak nie dokumentują one dziejów tych zgromadzeń do końca istnienia Rzeczypospolitej. Jeśli chodzi o akta krakowskie, to jak dotąd ukazało się pięć tomów, których wydawcą był: Stanisław Kutrzeba i Adam Przyboś, a całość – łącznie z włączonymi do nich aktami sejmiku księstw

⁸ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 33-34; *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej...*, t. 4, z. 1, s. 147.

⁹ W. Kriegeisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 32-33.

¹⁰ S. Kutrzeba, *Skład sejmu polskiego (1493–1793)*, „Przegląd Historyczny” 1906, nr 2, s. 53-54.

¹¹ *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 3: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, do druku przygotował S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 20.

¹² Zastosowany w artykule podział chronologiczny wynika wprost z tradycyjnej periodyzacji dziejów Rzeczypospolitej, zaproponowanej jeszcze w XIX w. przez nestora polskiej historii prawa – Adolfa Pawińskiego, a przyjętej i stosowanej przez badaczy tych zagadnień. Zob. A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce na tle stosunków województw kujawskich: 1572–1795*, Warszawa 1888, s. 337-366.

oświęcimskiego i zatorskiego zamyka rok 1696¹³. Warto jednak zwrócić uwagę, że digitalizacja akt grodzkich i ziemskich umożliwia dostęp do cyfrowych kopii tych dokumentów z XVII i XVIII w. Na stronie Małopolskiej Biblioteki Cyfrowej dostępne są akta sejmiku krakowskiego z lat 1642–1788¹⁴. Natomiast na stronie Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej znajdują się akta sejmików księstw oświęcimskiego i zatorskiego z lat 1669–1747¹⁵. Akta sejmikowe województwa lubelskiego z lat 1572–1668 wydał drukiem Henryk Gmiterek. Dwa tomy dokumentujące działalność tego sejmiku ukazały się w latach 2016 i 2021¹⁶. Jak dotąd akta sejmików sandomierskich nie zostały wydane drukiem, z pewnością przeszkodziła w tym II wojna światowa oraz fakt, że księgi, w których się one znajdowały zostały bezpowrotnie zniszczone podczas działań wojennych. Na szczęście pod koniec XIX w. spisaniem wszystkich akt sejmikowych zajął się Adolf Pawiński, i to w nich właśnie – przechowywanych w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie – znajdują się odpisy akt sejmików sandomierskich. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że akta tego sejmiku znajdują się w zbiorach: Biblioteki Narodowej w Warszawie (Biblioteka Ordynacji Zamojskich), Archiwum Głównego Akt Dawnych (Archiwum Radziwiłłów), Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie oraz w księgach grodów sandomierskich¹⁷. Szczególnie te ostatnie dają nadzieję na odtworzenie zniszczonej dokumentacji sejmikowej, jak dotąd jednak nikt z badaczy zajmujących się tą problematyką nie podjął prac poszukiwawczych w tym zasobie.

¹³ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Stanisław Kutrzeba, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932 (dalej: ASWK I); *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 2: 1621–1648, fasc. 1: 1621–1648, Kraków 1953 (dalej: ASWK II); *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 2: 1621–1648, fasc. 2: 1649–1660, Kraków – Wrocław 1955; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 3: 1661–1673, Wrocław 1959; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 4: 1674–1680, Wrocław 1963; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 5: 1681–1696, Kraków 1984.

¹⁴ Są to Księgi grodzkie krakowskie z serii *Relationes, oblatæ laudorum Cracoviensium*, nr 759, 760, 761, 761a. Zob. Małopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/publication/19559?tab=1>, (01.10.2022). Cały zasób archiwalny został dokładnie omówiony w 1909 r. przez Stanisława Kutrzebę: S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie*, „Teki Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej” 1909, t. 3, s. 1–266. Informacja o księgach z aktami sejmikowymi znajduje się na s. 170.

¹⁵ Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7358/edition/6707>, (01.10.2022).

¹⁶ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016 (dalej: ASWL I); *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin–Radom 2021 (dalej: ASWL II).

¹⁷ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21) (dalej: BPAU); Biblioteka Narodowa w Warszawie. Biblioteka Ordynacji Zamojskich, nr 1809; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 1015 (dalej: AGAD); Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 80, 82, 96, 313, 1621, 2723 i inne (dalej: BCz.). Duża część akt sejmiku sandomierskiego przechowywana w Bibliotece Książąt Czartoryskich (Teki Naruszewicza) jest już dostępna w postaci cyfrowej. Zob. https://polona.pl/search/?filters=source:Biblioteka_Czartoryskich,public:1,hasTextContent:0, (01.10.2022).

Zgoła odmiennie przedstawia się sytuacja w przypadku opublikowanych monografii poszczególnych zgromadzeń sejmikowych. Wprawdzie żaden z sejmików województw Małopolski właściwej nie posiada takiej, która obejmowałaby swym zasięgiem chronologicznym okres istnienia Rzeczypospolitej, ale chyba najlepiej pod tym względem opracowany został sejmik lubelski. Do wydanych drukiem prac na jego temat należą opracowania Magdaleny Ujmy i Waldemara Bednaruka. Pierwsza z nich dokumentuje dzieje sejmiku lubelskiego w latach 1572–1696, natomiast czasy stanisławowskie (1764–1794) były przedmiotem opracowania Waldemara Bednaruka¹⁸. Sejmik lubelski za Sasów (1697–1763) omówiła Agnieszka Panek w swej pracy doktorskiej, obronionej na Uniwersytecie Opolskim w 2000 r. I chociaż od tego momentu upłynęło już ponad dwadzieścia lat, to w dalszym ciągu nie została ona wydana drukiem, a dostęp do niej jest możliwy wyłącznie w miejscu przechowywania, tj. w zasobach Uniwersytetu Opolskiego¹⁹. Jeszcze w połowie lat 80. XX w. Zofia Trawicka wydała drukiem monografię sejmiku sandomierskiego w latach 1572–1696. Praca ta jest jedyną tego typu publikacją, odnoszącą się do działalności szlachty sandomierskiej²⁰. Wciąż w rękopisie pozostaje obroniona w 2016 r. na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach praca doktorska Pawła Paciorka, a dotycząca funkcjonowania sejmiku sandomierskiego w latach 1764–1795²¹. Paradoksalnie w najgorszej sytuacji znajduje się sejmik krakowski, którego dziejami w czasach saskich (1697–1763) zajmował się Kazimierz Przyboś i to jeszcze na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku²². Jest to tym dziwniejsze, że przecież potencjalny autor takiej monografii dysponuje dość szczegółowym zestawem źródeł, włącznie z wydanymi aktami tego sejmiku dla lat 1572–1696. Pewną nadzieję na drukowaną monografię sejmiku krakowskiego daje praca doktorska Rafała Kobylca, dokumentująca jego działalność w latach 1572–1648, a obroniona na Uniwersytecie Jagiellońskim w 2022 r.²³

Sejmikami Małopolski właściwej zajmowali się również autorzy wydawnictw i artykułów naukowych, przy czym opublikowane dotąd prace można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej zaliczają się te, w których przedmiotem badań były wszystkie zgromadzenia sejmikowe i ich uczestnicy. Do drugiej zaś należą publikacje omawiające konkretne problemy (zagadnienia), które

¹⁸ M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003; W. Bednaruk, *Sejmik lubelski w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011.

¹⁹ A. Panek, *Sejmik lubelski za Sasów (1697–1763)*, Opole 2000, mps w Archiwum Uniwersytetu Opolskiego w Opolu.

²⁰ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985.

²¹ P. Paciorek, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1764–1795. Ustrój i funkcjonowanie*, Kielce 2016, mps w Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

²² K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981.

²³ R. Kobylec, *Sejmik województwa krakowskiego w latach 1572–1648*, Kraków 2022, mps w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

występowały na poszczególnych sejmikach. Tak więc do prac natury ogólnej przyporządkować możemy przede wszystkim monografię poszczególnych sejmów, przygotowane w oparciu o archiwalia zawierające nie tylko diariusze z przebiegu obrad i inne dokumenty, ale również akta poszczególnych sejmików, w tym małopolskich²⁴. Dużą grupę wydawnictw stanowią studia nad małopolską elitą polityczną. Warto tu wymienić prace Ireny Kaniewskiej, Włodzimierza Kaczorowskiego, Witolda Filipczaka, Marii Rhode, Wojciecha Sokołowskiego oraz Marcina Sokalskiego²⁵. Kwestiami wojskowymi sejmików małopolskich, chociaż nie tylko, zajmował się w swych pracach Dariusz Kupisz²⁶. Wiele uwagi różnym zagadnieniom, w tym społecznym, poświęcił w swych artykułach Henryk Suchojad²⁷. Trudną materię skarbowości na sejmikach małopolskich

²⁴ Zestawienie wszystkich akt zawierających nie tylko diariusze i relacje, ale też stosowną literaturę dokumentującą sejmy w Rzeczypospolitej w latach 1569–1793 zostało ostatnio opublikowane w wydawnictwie: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021. Do najnowszych prac, które dotyczą działalności sejmów w Rzeczypospolitej należą monografie Macieja A. Pieńkowskiego, Tomasza Kucharskiego i Anny Karabowicz. Zob. M.A. Pieńkowski, *Trudna droga do władzy w Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2021; T. Kucharski, *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*, Warszawa 2021; A. Karabowicz, *Prawodawstwo sejmowe i królewskie za panowania Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2022.

²⁵ I. Kaniewska, *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, Kraków 1974; W. Kaczorowski, *Małopolanie wśród elektorów Władysława IV*, „Studia Historyczne” 1984, t. 27, z. 4, s. 571–592; W. Filipczak, *Walka o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej przed sejmem 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1996, nr 58, s. 103–127; M. Rhode, *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*, Wiesbaden 1997; W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997; M. Sokalski, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.

²⁶ D. Kupisz, *Urzędnicy starostwa radomskiego a sejmik sandomierski. Uwagi dotyczące współpracy administracji starościńskiej i samorządowej w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003, s. 9–15; Idem, *Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2006, 42, s. 33–57; Idem, *Wojska powiatowe samorządowe Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008; Idem, *Projekt organizacji obrony terytorialnej księcia Krzysztofa Zbaraskiego z 1624 r. i jego realizacja przez samorząd szlachecki województw małopolskich*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, red. D. Wereda, t. 2: *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, Siedlce 2009, s. 171–188.

²⁷ H. Suchojad, *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec poddanych w 2. poł. XVII wieku (1669–1699)*, „Studia Kieleckie” 1988, 15, nr 3, s. 25–30; Idem, *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie II poł. XVII w. a duchowieństwo*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1990, nr 8, s. 65–91; Idem, *Z problematyki stosunku sejmików małopolskich do ludności żydowskiej w drugiej połowie XVII w.*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. Feliks Kiryk, Przemysł 1991, s. 99–112; Idem, *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec spraw handlowych w 2. poł. XVII wieku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1992, nr 10, s. 53–73; Idem, *Polityka sejmików małopolskich i wielkopolskich wobec miast w 2. poł. XVII w. (1669–1699)*, „Rocznik Świętokrzyski”

przybliżyli czytelnikowi Adam Lityński i Wojciech Sadowski²⁸. Wojciech Kriegseisen zajmował się samorządem szlacheckim w Małopolsce w II poł. XVII i na początku XVIII w., zaś Wacław Urban omówił sprawy związane z kościołami i religią²⁹.

Szczegółowe studia nad sejmikiem krakowskim przyniosły wiele ciekawych prac o różnorodnej tematyce. Ważną w nich rolę, ze względu na swe centralne i metropolitalne położenie odgrywało samo miasto Kraków. O jego problemach rozpatrywanych na forum sejmikowym pisali: Stanisław Krzyżanowski, Bogusław Dybaś i Leszek Kudła³⁰. Zdecydowana większość artykułów traktujących o sejmiku krakowskim odnosiła się jednak do zagadnień parlamentarnych i fiskalnych. Należy tu przede wszystkim wskazać na prace: Wacława Urbana, Joanny Bąkowej, Kazimierza Przybosia i Adama Walaszka, Marii Talik, Romualda Boska, Marka Wrede, Witolda Kłaczewskiego, Przemysława Wiatra, Piotra Wierzbickiego, Diany Maksimiuk, Katarzyny Kuras, Rafała Kobylca, Pawła Niziołka, Bartosza Dziewanowskiego-Stefańczyka, Natalii Olszewskiej oraz Artura Goszczyńskiego³¹. W przeciwieństwie do krakowskiego dzieje

1994, nr 21, s. 9-23; Idem, *Problem soli suchedniowej na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w 2. poł. XVII w. (1669–1699)*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, nr 13, s. 29-42; Idem, *Problem nobilitacji oraz indygenatów na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w latach 1669–1696*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1996, t. 51, nr 1-3, s. 169-177; Idem, *Sejmiki małopolskie wobec potopu*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 23-24 października 1995*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, s. 133-145.

²⁸ A. Lityński, *Małopolskie sądy skarbowe do 1717 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 2, s. 107-124; Idem, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606–1717)*, Katowice 1974; W. Sadowski, *Sądy fiskalne w województwie lubelskim w latach 1669–1696. Skład osobowy i funkcjonowanie w świetle akt sejmikowych*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 17-23.

²⁹ W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989; W. Urban, *Sprawy kościelne na sejmikach odbywających się w Małopolsce 1535–1548*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1988, t. 26, s. 193-201.

³⁰ S. Krzyżanowski, *O sejmikowaniu mieszczaństwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1898, nr 2, s. 207-224; L. Rymar, *Udział miasta Krakowa w sejmach i sejmikach Rzeczypospolitej*, „Rocznik Krakowski” 1904, nr 7, s. 187-258; B. Dybaś, *Problematyka budowy i utrzymania fortyfikacji stałych w opiniach i działaniach sejmików województw krakowskiego i ruskiego w okresie wojen w połowie XVII wieku*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu...*, s. 109-131; L. Kudła, *Miasto Kraków a sejmik szlachecki województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Krzysztofory” 1998, nr 20, s. 51-58.

³¹ W. Urban, *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w latach 1572–1606*, „Przegląd Historyczny” 1953, t. 44, z. 3, s. 309-331; J. Bąkowa, *Szlachta województwa krakowskiego wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego w latach 1661–1667*, Kraków 1974; K. Przyboś, A. Walaszek, *Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Studia Historyczne” 1977, t. 20, z. 3, s. 377-401; Idem, *Prodworskie i opozycyjne stanowisko posłów krakowskich w latach 1648–1696*, [w:] *Uchwalanie konstytucji na sejmach w XVI–XVIII wieku*, red. S. Ochmann, Wrocław 1979, s. 75-79; M. Talik, *Stanowisko sejmików mało- i wielkopolskich w sprawach podatkowych w pierwszej i na początku II poł. XVII wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1981, t. 34, s. 67-88; Ibidem, R. Bosek, *Stanowisko sejmiku proszowickiego w sprawach skarbowych 1572–1648*, s. 89-98; M. Wrede, *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad gło-*

sejmiku księstw oświęcimskiego i zatorskiego nie należą do zagadnień zbyt często poruszanych. Z pewnością na taki stan rzeczy wpływała specyfika tego sejmiku oraz fakt, iż miał on znaczenie peryferyjne dla szlachty krakowskiej. Z tego też powodu wielu autorów prac dotyczących inkorporacji tych księstw do Korony wspomina o nim niejako przy okazji, podkreślając zależność administracyjną i polityczną tych ziem od województwa krakowskiego. Do tej grupy autorów należą: Ferdynand Bostel, Stanisław Kutrzeba, Andrzej Nowakowski, Marian J. Ptak, Krzysztof R. Prokop i Marek Ferenc³². W 2016 r. Jacek Pielas opublikował ponadto rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego

sowania na sejmikach przedsejmowych, „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76, z. 2, s. 269-289; W. Kłaczewski, *Elekcja podkomorzego krakowskiego w 1664 r.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988, s. 185-191; P. Wiater, *Reprezentacja parlamentarna sejmików województw krakowskiego, lubelskiego, sandomierskiego i ruskiego za panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990, s. 5-31; P. Wierzbicki, *Problematyka obrad sejmiku województwa krakowskiego w bezkrólewiu po zgonie Jana III Sobieskiego*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2002, nr 47, s. 117-140; Idem, *Reprezentacja szlachty powiatu sądeckiego na zjazdach województwa krakowskiego w latach 1700–1703 w świetle laudów sejmikowych*, „Rocznik Sądecki” 2004, nr 32, s. 19-36; Idem, *Stosunek szlachty województwa krakowskiego do polityki Rzeczypospolitej na zjazdach sejmikowych w latach 1700–1704*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2003, nr 48, s. 103-129; D. Maksimiuk, *Działalność posłów sejmiku proszowickiego na sejmie extraordinaryjnym z 1637 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2007, t. 5, s. 57-75; K. Kuras, „Prywaty i dyfidencje” – walka stronnictw na sejmikach województwa krakowskiego w czasach panowania Augusta III, [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stoliczki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 247-268; R. Kobylec, *Działalność polityczna województwa krakowskiego podczas bezkrólewia po Władysławie IV*, „Studia Historyczne” 2013, t. 66, z. 2, s. 153-167; P. Niziołek, *Geneza kryzysu monetarnego w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w. w opinii szlachty województwa krakowskiego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, nr 75, s. 239-262; B. Dziewanowski-Stefańczyk, *Opinie szlachty krakowskiej w drugiej połowie XVII w. o kryzysie i naprawie pieniądza. Głos polemiczny*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, nr 76, s. 543-555; N. Olszewska, *Wzrost znaczenia instytucji marszałka sejmikowego z punktu widzenia podpisów składanych pod aktami sejmikowymi na przykładzie akt ziemi krakowskiej w latach 1572–1632*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, t. 34, nr 4, s. 20-36; A. Goszczyński, *Zerwany sejmik przedsejmowy województwa krakowskiego z 17 stycznia 1600 r. w świetle korespondencji*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 285-297.

³² F. Bostel, *Sądownictwo ziemskie oświęcimskie i zatorskie od r. 1440–1565*, Lwów 1889; S. Kutrzeba, *Prawa, przywileje, statuty, lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, Kraków 1912; A. Nowakowski, *Prawne aspekty inkorporacji księstw oświęcimskiego i zatorskiego do Korony w latach 1563–1564*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, t. 36, z. 2, s. 91-116; Idem, *Dzieje ustroju i prawa księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Białystok 1988; Idem, *Integracja księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim (1454–1564) i późniejsze losy ziemi oświęcimskiej w kontekście Wadowic*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny” 2018, nr 21, s. 166-207; M.J. Ptak, *Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, nr 5, s. 99-107; K.R. Prokop, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438–1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002; M. Ferenc, *Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej od 1564 do 1772 roku*, [w:] *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. nauk. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 133-177.

i zatorskiego z 1621 r., natomiast najnowszą pozycją z tego zakresu, wydaną w 2022 r. jest artykuł Agaty Kwiatek analizujący listy Wazów do pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego Jana Pisarzowskiego³³.

Ze wszystkich czterech sejmików Małopolski właściwej – sejmik sandomierski posiada najbogatszą tematycznie literaturę. Tak więc do autorów, którzy specjalizowali się w badaniach nad działalnością zgromadzeń szlachty sandomierskiej z pewnością należy wspomniana już Zofia Trawicka. Oprócz wydanej monografii tego sejmiku w opublikowanych artykułach zajmowała się też poszczególnymi rodzinami i rodami aktywnymi na polu politycznym w województwie sandomierskim. Nieobca jej również była tematyka społeczna poruszana na tym forum przez sandomierzan³⁴. Wiele uwagi aktywistom politycznym, w tym reprezentacjom poselskim sandomierzan poświęcił też w swych pracach Jacek Pielas³⁵. Z kolei Dariusz Kupisz analizował zagadnienia wojskowe, religijne i wyznaniowe oraz administracyjne omawiane na sejmikach sandomierskich w XVI–XVIII w.³⁶ Działalność poselska sandomierzan

33 J. Pielas, *Rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego i zatorskiego z 18 października 1621 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42, s. 353–377; A. Kwiatek, *Listy Wazów do pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego Jana Pisarzowskiego (1599–1679)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2, s. 391–404.

34 Z. Trawicka, *Stosunek sejmiku sandomierskiego do plebejów w XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Kielecczyny XV–XX w. Zbiór artykułów*, Kielce 1982, s. 18–34; Eadem, *Popis powiatu checińskiego z 1621 roku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1985, nr 4, s. 39–47; Eadem, *Opatów miejscem obrad sejmiku województwa sandomierskiego*, [w:] *Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta Sandomierza*, Opatów 1985, s. 135–138; Eadem, *Kochanowscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1986, nr 31, s. 85–92; Eadem, *Życie polityczne województwa sandomierskiego w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 270–331; Eadem, *Sejmik przedkonwokacyjny województwa sandomierskiego z 3 czerwca 1632 roku*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 306–312.

35 J. Pielas, *Działalność Oleśnickich jako przedstawicieli sejmiku województwa sandomierskiego w XVI–XVII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2000, nr 1, s. 119–132; Idem, *Szlachta sandomierska wobec najważniejszych wydarzeń politycznych pierwszych lat panowania Augusta II (1696–1704)*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001, s. 127–148, Idem, *Ku konfederacji sandomierskiej 1704 roku. Postulaty sejmiku opatowskiego i ich realizacja w przededniu związku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008, s. 81–109; Idem, *Biografie aktywistów sejmików województwa sandomierskiego w XVII wieku – stan obecny, potrzeby i perspektywy badawcze*, [w:] *Życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017, s. 27–37.

36 D. Kupisz, *Urzędnicy starostwa radomskiego a sejmik sandomierski. Uwagi dotyczące współpracy administracji starościńskiej i samorządowej w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 9–15; Idem, *Laudum zjazdu szlachty powiatu radomskiego z 1711 roku*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 115–118; Idem, *Sprawy zakonów na forum sejmiku sandomierskiego w XVII–XVIII wieku*, [w:] *W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach*

oraz kariery polityczne mieszkańców województwa sandomierskiego były także przedmiotem zainteresowania Macieja Matwijowa³⁷. Najwcześniejsze, szesnastowieczne dzieje sejmiku sandomierskiego omówili: Andrzej Wyczański i Tomisław Giergiel³⁸. Do grupy badaczy sejmiku sandomierskiego należą też: Andrzej Kamiński, Borys N. Floria, Anatol Leszczyński, Przemysław Wiater, Henryk Suchojad, Witold Filipczak, Kazimierz Przyboś, Leszek A. Wierzbicki, Agnieszka Biedrzycka, Paweł Paciorek oraz Mariusz Kozdrach³⁹.

Wiele ciekawych opracowań zostało również poświęconych sejmikowi lubelskiemu. Spośród autorów zajmujących się instytucją tego sejmiku

polskich w XVI–XIX wieku, red. D. Kupisz, Radom 2004, s. 31–44; Idem, *Wojsko powiatowe jako samoobrona terytorialna województwa sandomierskiego w XVII i na początku XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2006, nr 7, s. 71–84; Idem, *Protestanci i kwestie tolerancji wyznaniowej na zjeździe radomskim w 1591 r.*, [w:] *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI–XX w.)*, red. J. Kłaczek, Radom 2007, s. 33–46; Idem, *Lubomirscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w XVII wieku*, [w:] *Lubomirscy. Rodu droga na parnas Rzeczypospolitej*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, t. 1, Janowiec 2012, s. 57–71.

- 37 M. Matwijów, *Udział szlachty sandomierskiej w rokoszu Lubomirskiego 1665–1666*, [w:] *Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998, s. 7–30; Idem, *Kilka uwag o działalności szlachty sandomierskiej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza (1668–1669)*, [w:] *Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005, s. 107–115; Idem, *Drogi kariery osobistej Marcina Michała Dębickiego, trybuna szlachty sandomierskiej II poł. XVII wieku*, „Studia Historyczne” 2006, t. 49, z. 2, s. 123–138; Idem, *Problem klientelizmu wśród szlachty sandomierskiej za panowania Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa prof. Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 533–542.

- 38 A. Wyczański, *Artykuły sejmiku sandomierskiego z 1538 roku*, [w:] *Prawo, parlament, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 352–355; T. Giergiel, *Colloquia rycerstwa sandomierskiego. Od wieców dzielnicowych do zjazdu ziem polskich w Chęcinach w 1331 roku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe...*, s. 9–55.

- 39 A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltranszadzkim 1706–1709*, Wrocław 1969; Borys N. Floria, *Rokosz sandomierski w świetle rosyjskiego raportu dyplomatycznego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka” 1982, t. 37, nr 3–4, s. 441–447; A. Leszczyński, *Ekspensy kahału opatowskiego na sejmiki województwa sandomierskiego w 1752 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1986, t. 38, z. 1, s. 185–197; P. Wiater, *Reprezentacja parlamentarna sejmików województw krakowskiego, lubelskiego, sandomierskiego...*, s. 5–31; H. Suchojad, *Aktywność ustawodawcza szlachty sandomierskiej w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. Wybrane problemy*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe...*, s. 57–80; W. Filipczak, *Ziemskie urzędy sądowe w życiu politycznym województwa sandomierskiego w latach 1777–1783*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016, t. 15, nr 2, s. 191–214; K. Przyboś, *Posłowie województwa sandomierskiego na sejmy Rzeczypospolitej w latach 1668–1674*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 39–76; L.A. Wierzbicki, *Poselstwa od szlachty województwa sandomierskiego do Michała Korybuta i Jana III (1670–1693)*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 77–86; A. Biedrzycka, *Sprawy wojskowe na sejmiku sandomierskim w czasach Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 87–115; P. Paciorek, *Postawy polityczne szlachty sandomierskiej w świetle konfederacji z lat 1764–1767*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 117–171; M. Kozdrach, *Radom jako miejsce obrad sejmików i lokalnych zjazdów szlacheckich w drugiej połowie XVIII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2019, t. 18, nr 1, s. 75–97.

na uwagę zasługują zwłaszcza artykuły Rafała Jaworskiego i Henryka Gmiterka, w których analizie poddane zostały instrukcje sejmikowe z lat 70. i 80. XVI w.⁴⁰ Gmiterek także, oprócz Wiesława Śladkowskiego, Teresy Romaniuk oraz Jacka Wołoszyna zajmował się problematyką religijną i wyznaniową, bardzo mocno obecną na forum tego sejmiku w latach 1572–1648⁴¹. Największą jednak liczbę prac poświęconych temu sejmikowi stanowią te, w których omówione zostały poglądy szlachty lubelskiej na państwo oraz działalność przedstawicieli lublinian na sejmach Rzeczypospolitej⁴². Decyzje podjęte przez szlachtę lubelską w czasach kryzysów wewnętrznych i wojen były z kolei przedmiotem analizy: Zbigniewa Kwaśnego, Witolda Kłaczewskiego, Agnieszki Panek, Leszka Andrzeja Wierzbickiego, Henryka Gmiterka i Adama Liska⁴³. Problemami skarbowymi i stosunkiem sejmiku

⁴⁰ H. Gmiterek, *Instrukcja sejmiku lubelskiego posłom na sejm 1581 roku*, „Res Historica” 2014, nr 38, s. 215–223; R. Jaworski, *Instrukcja sejmiku lubelskiego dana posłom na sejm walny warszawski 1570 r.*, „Res Historica” 2020, nr 50, s. 607–623.

⁴¹ W. Śladkowski, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, nr 12, s. 129–156; T. Romaniuk, *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575–1648*, „Rocznik Lubelski” 1975, 18, s. 33–51; Eadem, *Rola i znaczenie szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim 1575–1648*, [w:] *Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979, s. 267–284; H. Gmiterek, *Problemy różnowierstwa na forum sejmiku lubelskiego do połowy XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej...*, s. 161–170; J. Wołoszyn, *Stanowisko sejmiku lubelskiego w kwestiach wyznaniowych w świetle lubelskich instrukcji poselskich z lat 1648–1668*, „Res Historica” 1999, nr 7, s. 53–69; Idem, *Stosunek szlachty województwa lubelskiego do Kościoła katolickiego w latach 1648–1696 (w świetle laudów sejmikowych)*, „Res Historica” 2000, nr 10, s. 97–103.

⁴² A. Sidorowska, *Lubelska reprezentacja sejmowa za panowania Władysława IV. Próba analizy pochodzenia społecznego i karier*, „Res Historica” 1999, nr 7, s. 35–51; W. Szczygierski, *Przyczynę do badań nad świadomością polityczną szlachty lubelskiej w czasach Sejmu Wielkiego*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocojowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001, s. 267–277; A. Burketowicz, A. Filipczak-Kocur, M. Ujma, *Peryferia a centrum. Postawy szlachty województwa sieradzkiego i lubelskiego wobec króla i sejmu w XVII wieku*, [w:] *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004, s. 89–103; G. Gębka, *Reprezentacja sejmowa województwa lubelskiego za panowania Jana Kazimierza Wazy*, „Res Historica” 2004, nr 17, s. 39–53; S. Denys, *Poglądy sejmiku lubelskiego na państwo i prawo w czasach stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Per aspera ad astra. Materiały z XVI ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów*, red. A. Świątek, t. 5: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008, s. 65–74; W. Sadowski, *Państwo i władca w oczach szlachty. Postawy polityczne obywateli województwa lubelskiego za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego*, Lublin – Radzyń Podlaski 2008; W. Bednaruk, *Magnacy reprezentanci województwa lubelskiego w sejmie okresu stanisławowskiego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2016, nr 9, s. 22–35.

⁴³ Z. Kwaśny, *Kilka uwag w sprawie stanowiska szlachty lubelskiej w okresie wojny narodowyzwolenczej na Ukrainie w latach 1648–1654*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1969, nr 108, 16, s. 31–45; W. Kłaczewski, *Szlachta Lubelszczyzny wobec procesu Jerzego Lubomirskiego w 1664 roku*, „Rocznik Lubelski” 1989–1990, nr 31–32, s. 111–117; A. Panek, *Stanowisko szlachty lubelskiej i jej przywódców wobec wojny o tron Polski (1733–1735)*, [w:] *Polska – Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998,

lubelskiego do polityki zagranicznej zajmowali się natomiast: Magdalena Ujma i Wojciech Sadowski⁴⁴.

Bez wątpienia sejmik sandomierski należał do najstarszych i do 1474 r. był wspólnym forum, na które zjeżdżała się szlachta sandomierska i lubelska⁴⁵. Jego protoplastą był – wiec, rodzaj sądu wyższego, który rozpatrywał sprawy nie tylko z zakresu sądownictwa, ale też te, które bezpośrednio dotyczyły zarządu samego województwa. Stanisław Kutrzeba w swej pracy o sądownictwie w wiekach średnich podał informację o trzech takich wiecach w latach: 1362 – sandomierski, 1365 – wiślicki i 1373 – radomski⁴⁶.

Najwcześniejsze ślady działalności sejmiku sandomierskiego pochodzą z lat 40. XV w., a autor tych przekazów – Adolf Pawiński odnotował aż szesnaście zgromadzeń szlachty, które zostały zorganizowane w latach 1440–1453. Z zestawionego materiału trudno wnioskować o charakterze tych spotkań, niemniej jednak w kilku przypadkach odnotowują one miejsce obrad i personalia uczestników. Wiemy, że większość z nich odbyła się w Wiślicy przy licznych udziale dygnitarzy obu województw. W 1450 r. w „Colloquium generale Wyślicie” udział wzięli: kasztelan krakowski Jan Czyżowski, wojewoda krakowski Jan z Tęczyna, wojewoda sandomierski Jan Głowacz Oleśnicki, kasztelan

s. 129-146; Eadem, *Sejmik lubelski w okresie wojny północnej 1702–1716*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej...*, s. 149-166; Eadem, *Szlachta lubelska i jej przywódcy wobec elekcji i koronacji Augusta II Wettyna*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2002, nr 4, s. 51-58; L.A. Wierzbicki, *Szlachta lubelska wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (w świetle akt sejmikowych)*, *Res Historica* 2004, nr 17, s. 11-28; H. Gmiterek, *Początki dramatu. Wysiłek materialny województwa lubelskiego w pierwszym okresie wojen kozackich (1648–1649)*, „*Studia Archiwalne*” 2020, nr 7, s. 27- 46; A. Lisek, *Szlachta województwa lubelskiego w schyłkowym okresie wojny o tron polski w latach 1735–1736*, „*Wiek Stare i Nowe*” 2022, nr 17(22), s. 1-22.

44 M. Ujma, *Stosunek sejmiku lubelskiego do polityki zagranicznej Rzeczypospolitej w latach 1587–1632*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*” 1990, nr 27, s. 59-78; Eadem, *Pacyfistyczne tendencje szlachty lubelskiej w dziedzinie polityki zagranicznej za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, „*Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Seria A*” 1992, nr 23, s. 83-86; Eadem, *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572–1696*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*” 1994, nr 30, s. 125-147; W. Sadowski, *Sądy fiskalne w województwie lubelskim w latach 1669–1696. Skład osobowy i funkcjonowanie w świetle akt sejmikowych*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 17-23.

45 Autor najstarszej znanej publikacji dziejów sejmikowych – ks. Idzi Presiowski, który swą pracę ogłosił w 1829 r. wprost uważał ziemię sandomierską za kolebkę parlamentaryzmu polskiego, uznając zjazd powszechny w Chęcinach w 1331 r. za instytucję przedparlamentarną. W przygotowanym przez siebie w tej pracy zestawieniu wieców, sejmików, różnego typu zjazdów i sejmów, za pierwszy historyczny walny uznał sejm w Korczynie w 1404 r., który wyprzedził w tym względzie sejm z 1468 r.. Co ciekawe, Presiowski w ogóle nie uwzględnił w tym zestawieniu sejmów w 1493 r. Zob. I. Presiowski, *Krótki wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce*, Kraków 1861, s. 59.

46 S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, Kraków 1901, s. 50, 52-53, 103.

wiślicki Mikołaj z Zakrzewa, kasztelan czechowski Jakub Przekora z Morawian i kasztelan małogoski Stanisław Ligęza z Gorzyc⁴⁷. Z pewnością wyżej wymienieni nie byli jedynymi uczestnikami tego zgromadzenia, a użyta w treści tego aktu formuła *ac iliis* pozwala nam sądzić, że był to dość liczny zjazd szlachty. W podobnym zjeździe, zorganizowanym w 1457 r. w Nowym Mieście Korczynie oprócz wspomnianych już Jana Czyżowskiego, Jana z Tęczyna i Jana Głowacza Oleśnickiego wzięli także udział: kasztelan sandomierski Przedbor z Koniecpola, wojewoda kaliski Stanisław Ostroróg, kasztelan zawichojski Jan z Zagórzan *et aliis quampluribus*⁴⁸. Począwszy od 1468 r., tj. od chwili kiedy – jak twierdzi Waław Uruszczak – zebrał się pierwszy sejm walny Królestwa Polskiego możemy dokonać precyzyjnego podziału sejmików oraz odtworzyć personalia wybranych na nich posłów sejmowych⁴⁹. Kwestia ta wymaga dodatkowych badań, ale już dziś wiadomo, że w tym początkowym okresie system wyborczy funkcjonował w oparciu o zwyczaje przyjęte w wiekach wcześniejszych, a jego unormowanie prawne nastąpiło dopiero w II poł. XVI w.⁵⁰ Pamięć o wspólnych zjazdach województw sandomierskiego i krakowskiego przetrwała do czasów pierwszego bezkrólewia w 1572 r. W tym właśnie roku odbyły się aż cztery wspólne zjazdy senatorów i szlachty, których celem było wypracowanie wspólnego stanowiska wobec zbliżającej się elekcji nowego władcy i – jak się wydaje – chęć zabezpieczenia interesów szlachty małopolskiej przed znacznymi wpływami na politykę szlachty wielkopolskiej. W Krakowie od 14 do 24 lipca 1572 r. nad wspólnym stanowiskiem w kwestii bieżących problemów Rzeczypospolitej debatowali krakowianie i sandomierzanie, tam też – 17 lipca dowiedzieli się o zgonie Zygmunta Augusta, zmieniając od razu charakter swego zjazdu i zawiązując stosowną konfederację (kaptur)⁵¹. Na dwóch kolejnych zjazdach, które odbyły się pomiędzy 3 a 5 października w Osieku oraz 4 a 5 listopada w Połańcu do zgromadzonych tam krakowian i sandomierzan dołączyli również lublinianie, którym przewodził kasztelan lubelski Stanisław Słupecki⁵². Na ostatnim w tym roku zjeździe (sejmiku przedsejmowym, przed-

47 Ibidem, *Dodatki. Lauda i uchwały wieców sądowych, sejmików ziemskich oraz sejmów prowincjonalnych i in.*, s. LIII-LIV.

48 Ibidem, s. LIV.

49 W. Uruszczak, *Najstarszy sejm walny koronny „dwiuzbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012, s. 1033-1056.

50 Chodzi przede wszystkim o konstytucje uchwalone na sejmach w latach: 1550 (Przywilej króla Zygmunta Augusta, w którym wszystkie przywileje, prawa i swobody koronne potwierdza i w wykonaniu z swymi pewnymi konstytucjami wstawia), 1565 (Konstytucje sejmiku piotrkowskiego 1565 r.) i Artykuły henrykowskie z 1573 r. Zob. VC, t. 2, vol. 1, s. 22-28, 162-167, 326-329.

51 Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572-1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 5-6; ASWK I, s. 1-10.

52 ASWK I, s. 11-15; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 11-50.

konwokacyjnym) w Wiślicy w dniach 13–17 grudnia obecni byli wyłącznie sandomierzanie i krakowianie, szlachta lubelska natomiast obradowała 15 grudnia na swoim sejmiku w Urzędowie⁵³. Wspólne okazowanie (popis) szlachty sandomierskiej i lubelskiej odbyło się pod Solcem w 1574 r.⁵⁴ Lublinianie i sandomierzanie zjechali się też na wspólny sejmik do Opatowa w 1577 r.⁵⁵ Zjazd trzech województw po śmierci Stefana Batorego, na którym zawiązano konfederację odbył się w Krakowie w 1586 r.⁵⁶ W latach późniejszych szlachta województw małopolskich nie organizowała już wspólnych zjazdów, coraz popularniejsze stawały się poselstwa do różnych sejmików, w tym i małopolskich. Zwoływano je w sytuacjach nadzwyczajnych, wymagających szczegółowego uzgodnienia stanowiska politycznego. Te swoiste misje dyplomatyczne były zazwyczaj powierzane dwóm lub trzem osobom zaufanym, wybranym na sejmiku, które zaopatrywano w stosowną korespondencję. Zanim jeszcze do tego doszło największy z dotychczasowych zjazdów, który zgromadził szlachtę małopolską i ruską odbył się 24 sierpnia 1575 r. w Nowym Mieście Korczynie⁵⁷. Zjechali się nań przedstawiciele województw: krakowskiego, sandomierskiego, lubelskiego, ruskiego, podolskiego i bełskiego, by uzgodnić wspólne stanowisko w kwestii elekcji nowego władcy po wyjeździe z Rzeczypospolitej Henryka Walezego. W tym licznym gronie przeważało stanowisko, iż należy jak najszybciej zorganizować nową elekcję, a zwołany przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Jakuba Uchańskiego sejm konwokacyjny powinien przekształcić się w sejm elekcyjny⁵⁸. By przekonać do swego stanowiska szlachtę wielkopolską sejmikujący postanowili wysłać do sejmiku w Kole poselstwo, w skład którego weszli: starosta stężycki Bartłomiej Żeleński i Jan Płaza⁵⁹. Różnego typu poselstwa wysyłane do sejmików w całej Rzeczypospolitej rozpowszechniły się w województwie krakowskim w pierwszych latach panowania Zygmunta III Wazy. Nie zostały one jednak zaakceptowane przez elitę polityczną Korony, która uznała, że wyłączne prawo do zwoływania sejmików ma jedynie król.

53 ASWK I, s. 15–23; ASWL I, s. 27–29.

54 ASWL I, s. 30.

55 Ibidem, s. 39–43.

56 ASWK I, s. 113–120; ASWL I, s. 56.

57 Sejmik bełski wydelegował do Nowego Miasta Korczyna swoich posłów: wojskiego bełskiego Macieja Mokosieja, podsędkę bełskiego Marcina Oleśnickiego, Ambrożego Łaszczę i Andrzeja Stanińskiego. Zob. *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020, s. 39. Reprezentacja krakowian składała się aż z dwudziestu trzech osób, przy czym postanowiono, że każdy z uczestników sejmiku może wziąć udział w zjeździe w Nowym Mieście Korczynie dysponując pełnoprawnym głosem. Zob. ASWK I, s. 55.

58 W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878, s. 141; E. Dubas-Urwanowicz, *Polacy i Litwini w działaniach dyplomatycznych Habsburgów w bezkrólewia 2. połowy XVI wieku*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w dobie nowożytnej w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009, s. 283–296.

59 ASWK I, s. 57. Zjazd w Kole nie doszedł do skutku. Zob. Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmiorgo...*, s. 353–360.

W 1590 r. takie „prywatne conventiculum” w Krakowie zostało ostro potępione przez senatorów, którzy przypomnieli ich organizatorom o obowiązującej w tym zakresie procedurze prawnej. Musiało ono wywołać nie lada poruszenie w środowisku szlachty, skoro w tej sprawie głos zabrali nie tylko senatorzy świeccy, ale też duchowni z biskupem krakowskim Piotrem Myszkowskim na czele⁶⁰. Zupełnie wyjątkowo należy potraktować rokosz Zebrzydowskiego, podczas którego szlachta i dygnitarze wszystkich trzech sejmików korespondując lub spotykając się ze sobą nawiązali ścisłą współpracę. Z całą pewnością kontakty te miały miejsce w 1606 r. podczas zjazdu pod Stężycą, Lublinem i pod Sandomierzem⁶¹. Jeszcze na początku stycznia 1607 r. szlachta krakowska wysłała do swych braci w województwie sandomierskim poselstwo w celu uzgodnienia wspólnego stanowiska w kwestiach dotyczących zwołania sejmu „na którymby ... egzorbitancie i urazy ... naprawione były”⁶². W podobnym tonie na lutowym sejmiku w 1607 r. wypowiedzieli się też lublinianie, wysyłając swych przedstawicieli do różnych województw. Do Wielkopolski, na sejmik generalny w Kole i do arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Bernarda Maciejowskiego delegowano: Pawła Lubienieckiego i Krzysztofa Ziemackiego. Do województwa sandomierskiego udali się: Marcin Sieniński i Olbrycht Karmanowski. Z kolei do województw bełskiego i wołyńskiego wysłano: chorążego lubelskiego Piotra Czernego, podsędkę lubelskiego Jana Dzierżka i Stanisława Wierzbickiego. Polecono im również wizytę u wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego⁶³. W 1629 r. szlachcie krakowskiej udało się zorganizować szeroką koalicję antyszwedzką, chroniącą dobra i mieszkańców przed stacjonującymi w Rzeczypospolitej wojskami szwedzkimi. Pomimo zawarcia sześcioletniego rozejmu w Altmarku⁶⁴ powszechnie obawiano się wojsk cudzoziemskich, które nie zważając na ustalenia rozejmowe chętnie korzystały z żywności i zasobów materialnych obszarów, na których stacjonowały. Do wspólnego porozumienia obronnego, po uprzedniej wymianie poselstw oprócz krakowskiego przystąpiły wówczas województwa: sandomierskie, sieradzkie, ruskie, lubelskie i bełskie⁶⁵. Za największe osiągnięcie prawno-ustrojowe sejmików małopolskich, które było wynikiem wzajemnych uzgodnień uznać należy sąd *ultimae instantiae* z lat 1574–1577, zwany również sądem sandomiersko-lubelskim, chociaż jest to określenie nieprecyzyjne, bo w 1577 r. do sądu tego przystąpiło województwo

⁶⁰ Ibidem, s. 151-152.

⁶¹ H. Wisner, *Rokosz Zebrzydowskiego albo sandomierski. Cezura czy epizod z dziejów walk politycznych początku XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, t. 90, nr 3, s. 527-539.

⁶² ASWK I, s. 309-310.

⁶³ ASWL I, s. 141-142.

⁶⁴ M. Cichocki, *Mediacja Francji w rozejmie altmarskim*, Kraków 1928, s. 131-133.

⁶⁵ ASWK II, s. 112-113.

podlaskie⁶⁶. Niemniej jednak ten sąd apelacyjny, którego sesje odbywały się m.in. w Lublinie położył podwaliny pod powstanie Trybunału Koronnego dla całej Rzeczypospolitej⁶⁷.

Każdy z sejmików Małopolski właściwej obradował w miejscu ustalonym w drodze praktyki. Szlachta sandomierska, jak na to wskazują akta sejmikowe zjeżdżała się na sejmik do Opatowa, chociaż w 1496 r. sejm piotrkowski w Statutach Jana Olbrachta wyznaczył jej na miejsce obrad Nowe Miasto Korczyn⁶⁸. Oczywiście w latach 1572–1648 z różnych przyczyn sandomierzanie obradowali także w innych miejscowościach. Do najpopularniejszych należała Koprzywnica⁶⁹. Na najstarszym ze znanych sejmików tam się odbywających – 11 września 1572 r., sandomierzanie debatowali nad kwestią bezpieczeństwa wewnętrznego, ustalając zasady i ramy prawne funkcjonowania sądów kapturowych⁷⁰. Kaptury, jak je powszechnie nazywano działały na wszystkich zjazdach w Rzeczypospolitej w okresie bezkrólewia egzekwując prawo wobec osób je naruszających. Oprócz kompetencji sądowych, kaptury pełniły także funkcję organu wykonawczego sejmiku, sprawując pełnię władzy administracyjnej, policyjnej i sądowej w ziemi lub województwie z ramienia i pod kontrolą sejmiku⁷¹. W Koprzywnicy 2 marca 1573 r. odbył się też sejmik przedsejmowy przed sejmem elekcyjnym, a w latach 1587, 1614 i 1616 organizowano okazowania (pisy) – zjazdy sprawdzające przygotowanie szlachty do działań wojennych⁷². Zgodnie z przytoczonymi wyżej statutami z 1496 r. stałym miejscem obrad sejmiku krakowskiego były Proszowice⁷³. Interesujące jest, że w tym samym dokumencie postanowiono również o zwoływaniu drugiego sejmiku krakowskiego w Czechowie dla szlachty z powiatów sądeckiego i bieckiego. W dostępnych źródłach historycznych brak jednak wzmianki o tym miejscu i nie wiadomo czy w Czechowie odbył się jakikolwiek sejmik. Z całą pewnością jednak inną, ważną lokalizacją sejmików krakowskich było samo miasto stołeczne Kraków. Pomijając spotkania w okresie bezkrólewia na początku lat 70. XVI w.

⁶⁶ W. Śladkowski, *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski” 1960, nr 3, s. 37–50.

⁶⁷ O. Balzer, *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, Warszawa 1886, s. 243–244.

⁶⁸ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 1, 23–23v., 58–59, 74–75; VC, t. 1, vol. 1, s. 77.

⁶⁹ W źródłach i literaturze często cytowana jest dawna nazwa miasta – Pokrzywnica. Dla lepszej identyfikacji miejscowości, w odróżnieniu od Pokrzywnicy w województwie mazowieckim stosuję nazwę współczesną – Koprzywnica. Miasto położone jest zresztą nad rzeką Koprzywianką.

⁷⁰ BCz. 80, s. 324–325.

⁷¹ A. Abramski, *Postępowanie przed sądami kapturowymi koronnymi w XVII i XVIII wieku*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, nr 11, s. 36–59.

⁷² BCz. 82, s. 535–538; BPAU, rkps 694, k. 32; ibidem, rkps 950, k. 101–111; ibidem, rkps. 1051, k. 31v.–33.

⁷³ Zob. przypis nr 53.

w Krakowie organizowane były zjazdy na rokach ziemskich w 1589 (nie ma pewności czy się odbył), 1596, 1607, 1614, 1616, 1618 i 1620 r.⁷⁴ Z kolei okazowania (popisy) szlachty krakowskiej zwoływano pod Kazimierzem. Posiadamy informację o co najmniej trzech tego typu spotkaniach, które zorganizowano w 1619, 1632 i 1634 r.⁷⁵ Zupełnie wyjątkowy charakter miał sejmik kapturowy w 1632 r., który krakowianie złożyli w Warszawie w trakcie trwania sejmu konwokacyjnego. Wprawdzie sejmik przedsejmowy tego województwa odbył się 3 czerwca 1632 r. w Proszowicach, ale „nie mogąc tam sobie dla krótkości czasu i inszych okoliczności” debatować, szlachta postanowiła go kontynuować w innym miejscu i terminie⁷⁶. O miejscu obrad sejmiku księstw oświęcimskiego i zatorskiego zdecydował sejm warszawski, obradujący w latach 1563–1564⁷⁷. Ustalono na nim, że sądy ziemskie i roki sądowe będą sprawowane w dwóch grodach, w Oświęcimiu i Zatorze, w tych dwóch miejscach także szlachta obu księstw miała wybierać posła na sejm. W praktyce jednak sejmiki tych księstw organizowane były w Zatorze, i to właśnie w tym mieście odbywały się niemal wszystkie wyżej wymienione zjazdy, na których wybierano również kandydatów na urzędy ziemskie⁷⁸. Tylko raz, w 1621 r. okazanie szlachty księstw oświęcimskiego i zatorskiego odbyło się pod Lwowem, podczas pospolitego ruszenia⁷⁹. Ostatni z interesujących nas sejmików – województwa lubelskiego, od chwili swego powstania w 1474 r. zbierał się w Urzędowie⁸⁰. Jak twierdzi Waldemar Bednaruk miejsce to nie przypadło szlachcie lubelskiej do gustu i to w efekcie podjętych przez nią działań sejm krakowski obradujący na przełomie 1531–1532 r. postanowił przenieść obrady do stolicy województwa – Lublina⁸¹. Urzędów co prawda stracił swe znaczenie, jednak jak dowodzą akta sejmikowe był sprawdzoną lokalizacją, w której jeszcze w 1572 r. obradował sejmik przed sejmem konwokacyjnym⁸². Lublin musiał być dosyć przyjaznym miejscem dla sejmikujących, skoro ci – w porównaniu do mieszkańców innych województw – wykazywali się najmniejszą mobilnością, niemal stale zjeżdżając się na obrady

74 ASWK I, s. 135-136, 204-206, 304-314, 352-353, 354-356, 386-390, 408-422.

75 Ibidem, s. 401-405; ASWK II, s. 153-156, 174-180.

76 ASWK I, s. 140-153. Prawdopodobnie był to pierwszy w województwie krakowskim sejmik limitowany, chociaż takie sformułowanie w treści akt nie pada.

77 VC, t. 2, vol. 1, s. 134-144.

78 ASWK I, s. 252, 327-328, 367-368, 405; ASWK II, s. 19, 23-28, 42-43, 62-64, 70-75, 100-101, 112, 117, 128, 137-140, 156-158, 169-170, 182-184, 194-195, 204, 209-210, 220-222, 226, 229-232, 241, 253-257, 271, 273-279, 287-290, 304-308, 319-328, 335, 338-343.

79 J. Pielas, *Rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego i zatorskiego...*, s. 353-377.

80 A. Sochacka, *Zjazdy szlachty lubelskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Regimen, Dominium, Societas Nobilium. Z dziejów gospodarki, administracji i polityki w Lubelskiem w średniowieczu*, red. A. Obara-Pawłowska, D. Wróbel, Lublin 2014, s. 302-304.

81 VC, t. 1, vol. 2, s. 101; W. Bednaruk, *Kościół św. Stanisława w Lublinie jako miejsce obrad sejmikowych*, „Kościół i Prawo” 2018, t. 7 (20), nr 1, s. 10.

82 ASWL I, s. 27-29.

do miasta. Tylko w nielicznych przypadkach przenoszono je w inne miejsca. W 1624 r. sejmik przedsejmowy obradował w Konopnicy, a rok później w Chodlu⁸³. Podlubelska Konopnica była jeszcze miejscem obrad sejmiku przedsejmowego w 1629 i deputackiego w 1641 r.⁸⁴

Wszystkie interesujące nas sejmiiki Małopolski właściwej obradowały w kościołach. Często były to jedyne w okolicy, bezpieczne i zdolne do pomieszczenia większej liczby osób budowle. Ponadto w miesiącach jesienno-zimowych, kiedy z powodu pogody organizowanie większych spotkań bywało problematyczne, możliwość debatowania w świątyni pozwalała na dłuższy pobyt na sejmiku, a tym samym zrealizowanie długiego niekiedy porządku obrad. Bez wątpienia kościoły w województwach Małopolski właściwej zapewniały niemały komfort obradującym. Najlepszym tego przykładem jest proszowicka świątynia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jana Chrzciciela, do której na sejmiiki zjeżdżała się szlachta województwa krakowskiego i reprezentacja sejmiku księstw oświęcimskiego i zatorskiego (na sejmiiki przedsejmowe)⁸⁵. Obecna bryła budynku nie przypomina dawnych kościołów, które stały na tym miejscu, jednak przynajmniej trzykrotnie odbudowywana z wielkim rozmachem mogła pomieścić nawet kilkaset osób⁸⁶. Pierwszy, zapewne drewniany kościół został wybudowany w tym miejscu około 1240 r. W XIV w. do funkcjonującej w tym miejscu parafii należała jedna z liczniejszych wspólnot, stąd też po spaleniu kościoła w 1407 r. miasto bez wątpienia przy wsparciu możnych fundatorów zdobyło się na wybudowanie nowego kościoła gotyckiego. Prace budowlane zakończyły się w połowie XV w. wystawieniem okazałej świątyni, którą niejednokrotnie odwiedzali władcy oraz hierarchowie duchowni i świeccy⁸⁷. Sejmiiki sandomierskie obradujące w Opatowie miały swe sesje w kolegiacie pw. św. Marcina. Świątynia powstała w I poł. XII w. i początkowo była siedzibą biskupa misyjnego Rusi – Gerarda⁸⁸. Ten romański kościół był kilkakrotnie przebudowywany, a pierwsze prace prowadzone były jeszcze w XIII w. Zakrojony na szeroką skalę remont w świątyni przeprowadzono w I poł. XVI w., po pożarze kościoła w 1502 r. Wnętrze pokryte barokową polichromią zostało wykonane w XVIII w.⁸⁹ Nie dysponujemy jednak jego dokładnym opisem, a to ze względu na burzliwy przebieg sejmiików.

⁸³ Ibidem, s. 292-297, 308-313.

⁸⁴ Ibidem, s. 352-355; ASWL II, s. 113-114.

⁸⁵ Ibidem, s. 106.

⁸⁶ F. Kiryk, *Dzieje Proszowic w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne III” 1967, nr 26, s. 25-27.

⁸⁷ F. Leśniak, *W okresie Polski szlacheckiej*, [w:] *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 r.*, red. F. Kiryk, Kraków 2000, s. 231-246.

⁸⁸ W. Fudalewski, *Miasto Opatów. Podług miejscowych źródeł i podań*, Warszawa 1895, s. 8.

⁸⁹ Z. Świechowski, *Kościółec. Kościół pw. św. Wojciecha. Opatów. Kolegiata pw. św. Marcina*, Warszawa 1954, s. 41-42.

Już Władysław Fudalewski w swej pracy dotyczącej historii Opatowa odnotował, że „pod arkadami filarów stały ołtarze. Podczas sejmików odbywające się zebrania w kolegiacie były niekiedy powodem do ich nieposzanowania. Biskup [krakowski – R.K.] Andrzej Trzebicki wszystkie cztery owe ołtarze polecił kapitułom usunąć”. Wydarzenie to miało miejsce w 1659 r.⁹⁰ W Lublinie szlachta zjeżdżała się na sejmiki do kościoła Dominikanów pw. św. Stanisława. Świetnie usytuowany w centrum miasta kościół i kompleks zakonny powstał jeszcze przed 1342 r. i podobnie jak pozostałe świątynie był kilkakrotnie przebudowywany i odbudowywany. Od 1333 r. znajdowała się w nim relikwia Krzyża Świętego, którą przekazał pod opiekę dominikanom książę ruski Grzegorz⁹¹. W kompleksie, znajdującym się zresztą nieopodal budynku Trybunału Koronnego przechowywany był również skarb wojewódzki⁹². Tam też mieściło się archiwum (sklep), w którym zdeponowane zostały księgi trybunalskie oraz akta sądów ziemskich, grodzkich i podkomorskich. Z punktu widzenia interesów stanowych szlachty dokumenty przechowywane w lubelskim klasztorze Dominikanów stanowiły więc najważniejsze źródło prawne, wykorzystywane nie tylko w sądownictwie, ale przede wszystkim we wzajemnych transakcjach finansowych⁹³. Jak dotąd nie mamy pewności, gdzie obradowały sejmiki księstw oświęcimskiego i zatorskiego. Lakoniczna informacja w laudach, mówiąca o miejscu konsultacjom zwyczajnym nie pozwala nam na precyzyjne określenie lokalizacji w dwóch miastach: w Zatorze i Oświęcimiu⁹⁴. Zakładając jednak, że sejmiki tych ziem obradowały w kościołach, co zresztą było powszechną praktyką w Małopolsce właściwej, możemy z dużym prawdopodobieństwem wskazać trzy świątynie. W Zatorze byłby więc to kościół pw. św. Wojciecha i św. Jerzego⁹⁵. W przypadku Oświęcimia szlachta mogła zjeżdżać się do dwóch zlokalizowanych w niedalekiej odległości od rynku świątyń: Dominikanów

⁹⁰ W. Fudalewski, *Miasto Opatów...*, s. 49.

⁹¹ J.A. Wadowski, *Kościół lubelskie. Na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907, s. 262-264. Relikwia została skradziona w 1991 r. z bazyliki Dominikanów w Lublinie i do dzisiaj nie wiadomo, gdzie się znajduje. Informacja o księciu ruskim Grzegorzu jest niepewna, J.A. Wadowski podaje ją za Janem Długoszem. Bardziej prawdopodobne jest, że relikwię podarował dominikanom w 1420 r. nieznany bp Andrzej, dominikanin z Krakowa, który otrzymał ją w darze od ks. kijowskiego Iwana w 1387 r. Podczas prac badawczych i inwentaryzacyjnych w kościele prowadzonych w latach 1994-1995 odkryto w podziemiach niszę grobową z pochówkiem bp Andrzeja. Zob. <https://lublin.dominikanie.pl/bazylika/relikwie>, (07.10.2022).

⁹² W. Bednaruk, *Kościół św. Stanisława w Lublinie...*, s. 9-17.

⁹³ J. Łosowski, *Starania sejmików szlacheckich o należyte gromadzenie, zabezpieczanie, opracowanie i przechowywanie akt sądów szlacheckich w XVI-XVIII wieku. Główne problemy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, nr 145, 1, s. 6-8.

⁹⁴ Zob. przypis nr 63.

⁹⁵ Zator, [w:] B. Krasnowolski, *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa 2013, s. 310-312.

pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych lub pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny⁹⁶. Wszystkie te kościoły posiadają średniowieczny rodowód. Świątynia w Zatorze powstała przed 1393 r., w miejscu starszego kościoła i do dzisiaj zachował się w niej piętnastowieczny dzwon gotycki oraz chrzcielnica z brązu. Podobną historię posiada kościół pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Oświęcimiu, wybudowany jeszcze w I poł. XIV w. dla dominikanów sprowadzonych do miasta przez ks. cieszyńskiego Mieszka. Z tego samego okresu pochodzi też kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Niepopartą żadnym przypisem źródłowym informację o lokalizacji miejsca obrad sejmiku w kościele pw. św. Wojciecha i św. Jerzego w Zatorze podaje Maria Fila w swej publikacji przygotowanej z okazji 725-lecia nadania praw miejskich miastu i 30-lecia założenia Towarzystwa Miłośników Ziemi Zatorskiej. Tą samą lokalizację odbywania sejmików w Zatrze wskazał również Marek Ferenc, autor tekstu dotyczącego dziejów Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej w epoce nowożytnej⁹⁷. Kwestia ta wymaga jednak dalszych badań archiwalnych i dopóki same źródła z epoki nie dadzą nam rozwiązania tej zagadki możemy jedynie z dużym prawdopodobieństwem wskazać powyższe lokalizacje obrad sejmików w Zatorze i Oświęcimiu.

Odbywanie sesji sejmików w świątyniach zawsze obarczone było ryzykiem ewentualnych zniszczeń, bowiem z natury rzeczy zgromadzenia te były dość burzliwym forum wymiany poglądów, a uzgadnianie stanowisk nierzadko kończyło się starciem zbrojnym pomiędzy zwaśnionymi uczestnikami. Duchowni doskonale zdawali sobie z tego sprawę, jednak możliwość uzyskania wsparcia finansowego od sejmików sprawiała, że godzili się na taką ewentualność. A sejmiki przeznaczały niekiedy dość pokaźne darowizny nie tylko na cele religijne, charytatywne, czy też utrzymanie duchowieństwa, ale też na remonty obiektów sakralnych, w tym uszkodzonych w trakcie obrad⁹⁸. By zapobiec występowaniu tego typu incydentów już w II poł. XVI w. uchwalone zostały stosowne konstytucje, w założeniu chroniące zarówno uczestniczącą w sejmikach szlachtę,

⁹⁶ Ibidem, *Oświęcim*, s. 226–228; *Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*, red. S. Brzezicki, J. Wolańska, Warszawa 2016, s. 1036; Sz. Tracz, *Matka Boska Wspomożenie Wiernych / Św. Stanisław Kostka*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/matka-boska-wspomozenie-wiernych-sw-stanislaw-kostka>, (07.10.2022); Idem, *Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-w-niebowziecia-na-jswietszej-marii-panny-2>, (07.10.2022).

⁹⁷ M. Ferenc, *Kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Jerzego w Zatorze*, Zator [2017], s. 4, 6; M. Ferenc, *Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej...*, t. 1, s. 151.

⁹⁸ F. Mazurek, *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk i in., t. 3, Lublin 1989, kol. 1028. W 1609 r. w laudum sejmiku deputackiego lublinianie odnotowali: „A iż zjazdy województwa naszego zwykliśmy tu w Lublinie odprawować w kościele św. Stanisława ojców Dominikanów, zaczęm niewczas cierpią i podczas bez jakiej szkody być nie mogą, przetoż za zgodą wszystkiego województwa naznaczamy im z poboru teraźniejszego złp 200, które pan poborca nasz oddać im za ich kwitem będzie powinien”. Zob. ASWL I, s. 189.

jak i miejsca obrad. Największe obawy budziła broń palna, przeciwko której skierowana była konstytucja uchwalona na sejmie warszawskim w 1578 r.⁹⁹ W 1581 r. do katalogu zakazanej broni włączono rusznice, rozszerzając jednocześnie zakres miejsc, w których nie wolno ich było nosić i używać: „Rusznice aby żaden (...) na sejmikach, na zieżdziech, i na innych sądowych akcyach, także na biesiadach wszelakich, targach, iarmarkach, nie używał, ani nosił, pod winą czternastu grzywien”, a w 1601 także strzelby i łuki¹⁰⁰. Konstytucje o podobnej treści powtórzono jeszcze w 1611 i 1620 r.¹⁰¹. Pomimo tak surowych zakazów na murach kolegiaty w Opatowie wciąż można dostrzec ślady rzekomych przygotowań szlachty do sejmiku. Według tezy sformułowanej jeszcze w 1900 r. przez Władysława Łuszczkiewicza głębokie wyżłobienia tam się znajdujące miały pochodzić od częstego ostrzenia szabel i grotów¹⁰². Współczesne badania jednak całkowicie odrzucają te ustalenia, a te ślady łączy się raczej z pozostałościami pogańskiego kultu gromowładnego bóstwa z mitologii słowiańskiej zwanego Żmij¹⁰³. Obrzęd na jego cześć polegał na nieceniu w kamieniu świętego ognia przy pomocy świdrów i pił ogniowych i w okolicach Sandomierza przetrwał aż do XIX w. W czasach chrześcijańskich święte kamienie zastąpiły mury kościołów i kapliczek. Ogień niecony o nie w Wielką Sobotę przed Zmartwychwstaniem Pańskim miał wręcz sakralny charakter. Z całą pewnością do rozdwojenia lub nawet zerwania sejmiku przedsejmowego szlachty sandomierskiej, zwołanego w Opatowie przed sejmem warszawskim doszło w 1600 r. Głównym powodem protestów, jak się wydaje był wybór posłów¹⁰⁴. W Lublinie najpoważniejszy incydent w tym względzie miał miejsce na sejmiku elekcyjnym kandydatów na pisarza ziemskiego w 1597 r. Część zebranej na nim szlachty zaprotestowała przeciwko kandydaturze Mikołaja Brodowskiego

⁹⁹ VC, t. 2, vol. 1, s. 409-410: „Żaden tak na sejmik ku obieraniu sędziów, iako i na miejsce gdzie sądy będą sprawowane, aby nie śmiał przyjeżdżać i przychodzić zbrojnie i z żadnemi innemi broniami, okrom miecza, korda, szable, szpady. A ktoby śmiał z strzelbą abo z iaką inszą bronią wszelaką przyiachać abo z nią chodzić, aby pięćdziesiąt grzywien był karan *peremptorie*, nie odchodząc od sądu abo od sejmiku, *sub poena quatuordecim marcarum*: a ieśliby *temere* odszedł, tedy ma być odesłan na exekwucyją wedle prawa, *ad loci capitaneum*. A gdzieby kto na sejmiku obierania sędziego abo sędziów, abo też we trzech niedzielach przed zaczęciem sądu tego, abo też w trzech niedzielach po osądzeniu iaką osobę szlachecką ranił abo zabił, tedy podług statutu postąpić przeciw iemu, nie inaczej iedno, iakoby to na sejmie przy Nas uczynił”.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 446; ibidem, t. 2, vol. 2, s. 293.

¹⁰¹ Ibidem, t. 3, vol. 1, s. 18, 277-278.

¹⁰² W. Łuszczkiewicz, *Kościół kolegiacki św. Marcina w Opatowie, Studium zabytku romańskiego XII wieku w Polsce*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1900, nr 6, s. 29.

¹⁰³ J. Hochleitner, *Tajemnicze znaki na ceglach gotyckich kościołów na przykładzie katedry św. Mikołaja w Elblągu*, „Rocznik Elbląski” 2002, nr 18, s. 95-102.

¹⁰⁴ BCz. 2723, s. 451-463, 471-472.

widząc ją być przeciwko jawnemu i jasnemu prawu pospolitemu, które to dobrze waruje, aby takowi, jako dygnitarstw inszych, tak i urzędów ziemskich mieć nie mogli, którzyby prawdziwej dziedzicznej posesyje, w którejby dobrze przedtem nie przemieszkiwali, nim urząd wakuje, nie pokazali¹⁰⁵.

Do zgody i pojednania zwaśnionych stron doszło już po wyborze Brodowskiego na urząd pisarza ziemskiego lubelskiego w 1598 r. Tym razem zwyciężył rozsądek, a lublinianie „nie życząc dalszej przewłoki sprawiedliwości ludzkiej a miłości braterskiej dogadzając” zgodzili się na objęcie przez niego urzędu¹⁰⁶. Niekiedy, jak chociażby na sejmiku deputackim w Lublinie w 1623 r. wydarzenia przybierały wręcz dramatyczny obrót. Tuż po jego zakończeniu przed drzwiami świątyni wśród wychodzących z niej uczestników doszło do awantury, którą sprowokowali: starosta urzędowski Jerzy Rzeczycki wraz z braćmi Mikołajem i Janem. Nie znamy powodów tego zajścia, wiadomo natomiast, że bracia

do szabel porwali się, i z dobytymi broniąmi pod ołtarzem wielkim szermowali i po pawimencie kościelnym krzesali, ludzi szlacheckich nic im niewinnych ani się z nimi wadząc i im się niesprzeciwiających, którzy na posad z kościoła wychodzili, po kościele na nich i za nimi siekąc.

Rzeczyckich uspokoiła dopiero reakcja samych dominikanów, którzy za pomocą mediacji i biciem w dzwon zdołali zapanować nad całym zdarzeniem. Poszkodowani, jak wynika z laudum wraz z zakonnikami wnieśli skargę do sądu grodzkiego domagając się przykładowego ukarania sprawców tego zajścia¹⁰⁷. Do rozdwojenia sejmiku krakowskiego doszło w 1590 r., podczas zgromadzenia przedsejmowego w Proszowicach¹⁰⁸. Na nic zdały się mediacje wojewody krakowskiego Mikołaja Firleja, a na sejm do Warszawy pojechali posłowie obu stron. Parlamentarzyści w tym przypadku zastosowali procedurę rugów usuwając z obrad jedną z przebywających na nim reprezentacji¹⁰⁹.

W sesjach sejmików Małopolski właściwej uczestniczyła cała szlachta, zarówno posesjonaci, jak i gołota. O ile w dużej części laudów i instrukcji poselskich odnajdziemy personalia tej pierwszej grupy, sprawującej urząd lub pełniącej określoną funkcję z poruczenia sejmiku, to już w przypadku osób nieposiadających własności ich imiona i nazwiska pojawiają się bardzo

¹⁰⁵ ASWL I, s. 96.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 101.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 291–292.

¹⁰⁸ ASWK I, s. 430–433.

¹⁰⁹ W. Czapliński W., *Sejm w latach 1587–1696*, [w:] *Historia sejmiku polskiego*, red. J. Michalski, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 256–258.

rzadko. Z tego też powodu nie jesteśmy w stanie określić precyzyjnej liczby osób uczestniczących w sejmikach i jak dotąd żaden z badaczy tych zagadnień nie przedstawił wiarygodnej metody umożliwiającej dokonanie takich obliczeń¹¹⁰. Wiadomo natomiast, że do uczestniczenia w sesjach samorządu szlacheckiego zobowiązane były przede wszystkim „rady i urzędnicy”, czyli senatorowie świeccy i duchowni oraz osoby posiadające prestiżowe z punktu widzenia województwa, powiatu, czy ziemi urzędy. Konstytucje sejmowe uchwalone w 1510 i 1565 r. bardzo wyraźnie określiły krąg osób, bez obecności których sejmiki nie mogły się odbywać. Należeli do nich: *episcopi, palatini, castellani, et ceteri officiales teneantur interesse conventibus terrestribus*¹¹¹. Ustawodawca przykładał szczególną uwagę do obecności członków senatu na sejmikach przedsejmowych¹¹². Najważniejszą osobistością, a zarazem senatorem duchownym w Małopolsce właściwej był biskup krakowski, który w uchwalonym w 1569 r. porządku prawnym Rzeczypospolitej zajmował trzecią pozycję w senacie, po arcybiskupie gnieźnieńskim i lwowskim¹¹³. Ze względu na rozległość obszaru diecezji krakowskiej był on jedynym ordynariuszem rzymskokatolickim zobowiązanym do uczestniczenia w sejmikach szlacheckich. Zarówno diecezja lubelska, jak i sandomierska powstały już po rozbiorach Rzeczypospolitej, lubelska w 1805–1807 r., a sandomierska w 1818 r.¹¹⁴ Wprawdzie archidiakoniat kurzelow-

¹¹⁰ Model idealny tego typu obliczeń zakłada zestawienie i analizę kilku rodzajów materiałów źródłowych. Należą do nich: lauda i instrukcje poselskie z podpisami uczestników obrad, listy i korespondencja przesyłana do okręgu sejmikowego z kancelarii królewskiej oraz rejestry poborowe. Metodę tę zastosował w praktyce Stanisław Płaza, próbując oszacować liczbę uczestników sejmików w województwach poznańskim i kaliskim oraz sieradzkim. Zob. S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego, cz. 1: Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1987, s. 21–24; Idem, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Kraków 1984, s. 87–89. Jednak, jak sam stwierdził w jednej z cytowanych prac: „Na słabą w wielu wypadkach frekwencję na sejmikach w sposób istotny wpływały – obok braku głębszego i systematycznego zainteresowania sprawami publicznymi u szerokich mas szlacheckich – kłopoty i wysokie koszty, związane z udziałem w zgromadzeniach szlacheckich, zwłaszcza dla biedniejszej, chociaż osiadłej, ale z daleka od miejsca zebrań, szlachty”. Ponadto w ciągu całego okresu istnienia zgromadzeń szlacheckich w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej ukształtował się zespół osób, który stale brał udział w obradach. Wojciech Witkowski określił go mianem – zawodowych sejmikujących. Zob. W. Witkowski, *Samorząd szlachecki w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie Tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 44–45.

¹¹¹ VC, t. 1, vol. 1, s. 223.

¹¹² Ibidem, t. 2, vol. 1, s. 163. „... postanawiamy opatrujemy to, żeby rady Nasze duchowne i świeckie na sejmikach bywały, a wspólnie z szlachtą artykuły spisowali i potem je na główne sejmy ... znosili”.

¹¹³ Ibidem, s. 239.

¹¹⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, nr 21, s. 387[347]–390[350], 396[356]–400[360].

ski archidiecezji gnieźnieńskiej, złożony z sześciu dekanatów: kurzelowskiego, małogoskiego, żarnowskiego, opoczyńskiego, skrzyńskiego i przytyckiego był położony w części województwa sandomierskiego, ale w aktach tego sejmiku nie ma wzmianki o chociaż jednym pobycie arcybiskupa gnieźnieńskiego na forum sejmikowym. Ponieważ siedziba biskupia znajdowała się w Krakowie, toteż z oczywistych względów ordynariusze krakowscy bywali na sejmikach krakowskich. Sejmiki lubelski i sandomierski porozumiewały się z nimi używając do tego celu poselstw lub korespondencji¹¹⁵. Aktywnym uczestnikiem sejmików krakowskich był zwłaszcza bp Piotr Myszkowski. Z całą pewnością wziął on udział w odbywającym się w dniach 7–10 listopada 1584 r. sejmiku przedsejmowym w Proszowicach, a 27 grudnia 1586 r. w Krakowie uczestniczył w zjeździe senatorów i rycerstwa województw krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego¹¹⁶. Swą obecność zaznaczył także 25 czerwca 1590 r. w zjeździe częściowym szlachty województwa krakowskiego na rokach ziemskich w Proszowicach¹¹⁷. Ze szlachtą krakowską na sejmikach spotykali się też biskupi: Bernard Maciejowski, Piotr Tylicki oraz Piotr Gembicki¹¹⁸.

Zupełnie inaczej kwestia obecności na sejmikach wyglądała w przypadku „rad” świeckich. W województwach Małopolski właściwej funkcjonował dość duży korpus senatorów i to oni właśnie odgrywali znacznie ważniejszą rolę od „rad” duchownych. Najważniejszym dostojnikiem świeckim, który zgodnie z konstytucjami miał obowiązek uczestniczenia w sejmikach był kasztelan krakowski¹¹⁹. Spośród dziewięciu osób, które posiadały tę godność w latach 1572–1648 stałym uczestnikiem obrad sejmików krakowskich był jedynie Jerzy Zbaraski. Wiemy na pewno, że w latach 1620–1630 wziął on udział w co najmniej ośmiu sejmikach województwa krakowskiego¹²⁰. Niewątpliwie wpływ na niską frekwencję na sejmikach kasztelanów krakowskich miał wybór na ten urząd ludzi niezwiązanych z Małopolską właściwą. Taką właśnie osobą był Janusz Ostrogski, pierwszy kasztelan krakowski, który nie pochodził z Małopolski. Ta nominacja na najwyższy urząd świecki w Koronie przedstawiciela znanego rodu wywodzącego się z Rusi wzbudziła wśród szlachty wiele kontrowersji. Już sam jego wjazd do Krakowa w 1593 r. był symboliczny. Witali go

¹¹⁵ ASWL I, s. 141.

¹¹⁶ ASWK I, s. 107, 119.

¹¹⁷ Ibidem, s. 150.

¹¹⁸ Ibidem, s. 259, 330–338, 341, 385, 398, 428; ASWK II, s. 351, 353, 358.

¹¹⁹ Urzędnicy, t. 4, z. 2, s. 60–61. Urząd ten w omawianym okresie pełniło dziewięć osób: Sebastian Mielecki, Walenty Dembiński, Seweryn Boner, Janusz Ostrogski, Jerzy Zbaraski, Tomasz Zamoyński, Stanisław Koniecpolski, Jakub Sobieski i Mikołaj Potocki.

¹²⁰ ASWK I, s. 428, ASWK II, s. 3–8, 21, 60, 98, 100, 113, 128.

bowiem tylko urzędnicy i duchowni. Szlachta zbojkotowała całe wydarzenie¹²¹. Z tego też powodu Ostrogski rzadko bywał na sejmikach, chociaż zrobił wiele by zjednać sobie szlachtę¹²². Do senatorów większych zaliczali się też wojewodowie: krakowski, sandomierski i lubelski; oraz kasztelanowie: wojnicki, lubelski i sandomierski. Do grona senatorów mniejszych należeli natomiast kasztelanowie: sądecki, biecki, oświęcimski, wiślicki, radomski, zawichojski, żarnowski, małogoski, połaniecki i czechowski¹²³. Kilku spośród wojewodów małopolskich w trakcie swej kariery w aparacie państwowym Rzeczypospolitej reprezentowało na sejmikach różne województwa. Piotr Zborowski, jako wojewoda sandomierski w latach 1568–1574 uczestniczył w sejmikach w Opatowie, by po awansie na województwo krakowskie w 1574 r. brać udział w obradach sejmików krakowskich w Proszowicach. Zmarł w 1580 r. W latach 1589–1597 wojewodą lubelskim był Mikołaj Zebrzydowski. Zanim został wojewodą krakowskim w 1601 r. i zaznaczył swą aktywność w Proszowicach był uczestnikiem obrad sejmików lubelskich. Do grona tego należał jeszcze Stanisław Koniecpolski, wojewoda sandomierski w latach 1625–1633, uczestnik sejmików w Opatowie, a od 1633 do 1646 – kasztelan krakowski. Nie dysponujemy wiarygodną informacją potwierdzającą jego obecność na sejmikach w Proszowicach, wiemy natomiast, że ze szlachtą krakowską kontaktował się listownie. Osobą, która bardziej preferowała udział w życiu politycznym państwa niż lokalnej społeczności był Jan Kostka. Najprawdopodobniej jako wojewoda sandomierski nigdy nie uczestniczył w sejmikach tego województwa, chociaż z miejscową szlachtą porozumiewał się za pomocą korespondencji, głównie kierując na sejmiki w Opatowie swe uniwersały¹²⁴. Zofia Trawicka uważa, że „bardziej potrafił porozumieć się ze szlachtą pruską niż sandomierską, gdzie właściwie był obcy”¹²⁵. Kostka związany z dworem francuskim wyraźnie sprzyjał Henrykowi Walezemu, to jemu zawdzięczał swój awans na województwo sando-

¹²¹ Ibidem, s. 194-195.

¹²² Z. Anusik, *Glosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, t. 7, nr 1, s. 187-188.

¹²³ VC, t. 2, vol. 1, s. 239-241; Urzędnicy, t. 4, z. 2, s. 45-46, 60-61, 107-108, 119-120, 131-133, 139-140; Ibidem, t. 4, z. 3, s. 37, 40-41, 65, 70-71, 91-92, 150-151, 162-163, 166-167; Ibidem, t. 4, z. 4, s. 23-24, 57-58. Wojewodami krakowskimi byli: Jan Firlej, Piotr Zborowski, Andrzej Tęczyński, Mikołaj Firlej, Mikołaj Zebrzydowski, Jan Tęczyński i Stanisław Lubomirski. Województwo sandomierskie w omawianym okresie miało dziesięciu wojewodów. Należeli do nich: Piotr Zborowski, Jan Kostka, Stanisław Szafraniec, Jerzy Mniszech, Zbigniew Ossoliński, Stanisław Koniecpolski, Mikołaj Firlej, Jerzy Ossoliński, Krzysztof Ossoliński i Władysław Dominik Zasławski-Ostrogski. Podobnie w województwie lubelskim było dziewięciu wojewodów: Mikołaj Maciejowski, Jan Tarło, Mikołaj Firlej, Mikołaj Zebrzydowski, Marek Sobieski, Gabriel Tęczyński, Piotr Firlej, Mikołaj Oleśnicki i Piotr Aleksander Tarło.

¹²⁴ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 9-9v, 10-10v, 14-14v., 35v-36.

¹²⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 25.

mierskie, był też jego wierzycielem. Wraz z bratem udzielił królowi pożyczki na pokrycie kosztów elekcji i podróży do Rzeczypospolitej. Dlatego też bardziej interesowało go to, co dzieje się w centrum decyzyjnym państwa, niż na jego peryferiach¹²⁶. Z innych powodów rzadko na sejmikach sandomierskich pojawiali się: Jerzy Mniszech i Stanisław Koniecpolski, związani z województwem ruskim Rzeczypospolitej. Mniszcha od spraw lokalnych skutecznie odciągnęła kwestia dymitriad (1604–1610) i związana z nimi interwencja w Rosji¹²⁷. Z kolei Stanisław Koniecpolski był hetmanem polnym, a następnie hetmanem wielkim koronnym. W okresie pełnienia godności wojewody sandomierskiego czynnie uczestniczył w wojnie ze Szwecją (1626–1629), następnie zaś tłumił powstanie kozackie pod wodzą Tarasa Fedorowicza (1630). Jedyna, pewna informacja o jego aktywności lokalnej w województwie sandomierskim pochodzi z 1632 r. Trzeciego czerwca tego roku wziął udział w sejmiku przedkonwokacyjnym w Opatowie¹²⁸. Wojewoda lubelski Marek Sobieski wziął udział w co najmniej trzech sejmikach: w posejmowym w 1600 r., elekcyjnym poborcy w 1600 r. i przedsejmowym w 1602 r.¹²⁹ Regularnie na sejmikach lubelskich bywał Gabriel Tęczyński. Wśród dziewięciu wojewodów lubelskich, którzy posiadali tę godność Tęczyński był najbardziej sumiennym uczestnikiem obrad w Lublinie. Z całą pewnością był obecny na sejmikach: przedsejmowych w 1606, 1607 r., relacyjnym w 1607 r., deputackim w 1607 r. i przedsejmowych w 1608 oraz 1613 r.¹³⁰

W przeciwieństwie do kasztelanów krakowskich i wojewodów małopolskich – kasztelanowie województw: sandomierskiego, lubelskiego i krakowskiego (wojnicki, sądecki, biecki i oświęcimski) regularnie uczestniczyli w sejmikach szlacheckich. Ich dość aktywna obecność na tych zgromadzeniach wynikała wprost z liczebności tej grupy senatorów. W latach 1572–1648 do korpusu kasztelanów trzech województw małopolskich (oprócz kasztelanów krakowskich) należały aż 123 osoby¹³¹. Do prawdziwych rekordzistów, statystów sejmikowych w omawianym okresie należeli Firlejowie z Dąbrowicy. Aż ośmiu przedstawicieli tego rodu zaznaczyło swą obecność na sejmikach województw Małopolski właściwej. Można więc uznać, że Firlejowie specjalizowali się w uprawianiu polityki lokalnej osiągając najwyższe w województwie godności.

¹²⁶ S. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka kasztelan gdański*, Gdańsk 1979, s. 302–317.

¹²⁷ P. Florek, *Pierwszy etap walki Dymitra I Samozwańca o koronę carską. Bitwa pod Nowogrodem Siewierskim w 1604 r.*, „Echa Przeszłości” 2007, nr 8, s. 91–109.

¹²⁸ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 87v.

¹²⁹ ASWL I, s. 105, 111, 120.

¹³⁰ Ibidem, s. 132, 149, 159, 164, 179, 207.

¹³¹ Zob. przypis nr 122.

W pracach sejmiku krakowskiego brali udział: Jan Firlej 1572–1574 (zm. 1574 r., syn Piotra Firleja i Katarzyny Tęczyńskiej) oraz jego syn – Mikołaj Firlej 1589–1600 (zm. 1600 r.)¹³². Jan Firlej swą karierę polityczną rozpoczął na sejmiku bełskim, a następnie lubelskim. Na sejmiku w Proszowicach występował już jako marszałek wielki koronny i wojewoda krakowski¹³³. Jego syn Mikołaj Firlej był natomiast związany wyłącznie z sejmikiem krakowskim. W 1575 r. na sejmiku generalnym w Nowym Mieście Korczynie, jeszcze jako starosta kazimierski został wybrany posłem na sejm konwokacyjny, w 1576 r. był posłem na sejm koronacyjny, by w latach następnych pełnić inne zlecone mu przez sejmik krakowski funkcje¹³⁴. Z sejmikami krakowskimi, a następnie sandomierskimi związany był również syn Mikołaja Firleja – także Mikołaj Firlej (zm. 1636 r., matka Elżbieta Ligęza). W senacie Rzeczypospolitej zasiadał od 1615 r. jako kasztelan biecki, a potem wojnicki, wojewodą sandomierskim był w latach 1633–1636¹³⁵. Inny z synów wojewody krakowskiego Jana Firleja i Zofii Boner – również Jan Firlej (zm. 1614 r.), był m.in. trzykrotnie posłem z województwa krakowskiego na sejm, do senatu wszedł w 1613 r. jako kasztelan wojnicki¹³⁶. Działalność polityczną na sejmiku lubelskim prowadził Andrzej Firlej (zm. 1585 r., syn wojewody lubelskiego Piotra (I) Firleja i Katarzyny Tęczyńskiej), w latach 1576–1585 kasztelan lubelski¹³⁷. Drugi z Firlejów – Andrzej (zm. 1609 r., syn Jana Firleja i Zofii Boner), kasztelan małogoski i kasztelan radomski był aktywny na sejmiku sandomierskim¹³⁸. Z sejmikiem sandomierskim i lubelskim związany był trzeci z Firlejów noszący imię Mikołaj (zm. 1588 r., syn wojewody lubelskiego Piotra Firleja i Katarzyny Tęczyńskiej), kasztelan wiślicki, rawski i wojewoda lubelski oraz Piotr (II) Firlej (zm. 1619 r., syn Jana Firleja i Zofii Boner), kasztelan zawichojski, biecki, wojnicki i wojewoda lubelski¹³⁹. W po-

¹³² Ze względu na fakt obecności na sejmikach kilku różnych osób o tym samym imieniu i nazwisku wywodzących się z tego samego rodu, wszędzie tam, gdzie to konieczne podaję datę śmierci oraz personalia rodziców.

¹³³ ASWK I, s. 1, 3-8, 10, 12, 15, 23-26, 28-30. Jan Firlej do senatu Rzeczypospolitej trafił w 1555 r. jako kasztelan bełski. Był wojewodą bełskim (1556-1561), wojewodą lubelskim (1561-1563), od 1563 r. marszałkiem wielkim koronnym, a w latach 1572-1574 wojewodą krakowskim.

¹³⁴ Ibidem, s. 27, 58, 69, 73, 76, 98, 106, 107, 111, 112, 119, 129, 135, 136, 149, 161, 182, 195-197, 429, 431-435. Mikołaj Firlej został senatorem w 1576 r. Był wówczas kasztelanem bieckim. Od 1589 do 1600 r. był wojewodą krakowskim.

¹³⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 25.

¹³⁶ K. Chłapowski, *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996, s. 26, 100.

¹³⁷ W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku...*, s. 17, 19, 39-40.

¹³⁸ K. Lepszy, *Firlej Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), red. W. Konopczyński i in., t. 6, Kraków 1948, s. 475-476.

¹³⁹ PSB, t. 7, s. 10-12; ibidem, s. 17.

dobny sposób swe kariery polityczne kształtowali też: Myszkowscy, Korycińscy, Ossolińscy i Tarłowie¹⁴⁰.

Do uczestników zgromadzeń Małopolski właściwej, którzy dość licznie przybywali na sejmiiki należeli też „dygnitarze” – osoby o wyjątkowym statusie, otaczane szacunkiem przez społeczność lokalną, posiadające prestiżowe urzędy ziemskie¹⁴¹. To ci ludzie właśnie w większości przypadków reprezentowali swych wyborców na sejmach Rzeczypospolitej, bywali na ogół marszałkami sejmików oraz deputatami do Trybunału Koronnego. Absolutnym rekordzystą w tej grupie był Marcin Michał Dębicki, podczaszy, chorąży, a następnie podkomorzy sandomierski, poseł wybrany aż na dwadzieścia cztery sejmy, wziął też udział w trzech elekcjach¹⁴². Jego długoletnią karierę polityczną poprzedziła służba wojskowa, w której osiągnął stopień oficerski – porucznika roty pancernej. Po raz pierwszy posłem na sejm Rzeczypospolitej został w 1637 r., następnie w latach: 1639, 1640, 1641, 1642, 1647, 1648 (konwokacyjny), 1648 (elekcyjny), 1649, 1649/1650, 1650, 1652 (2x), 1653, 1655, 1658, 1659, 1661, 1662, 1664, 1668 (2x), 1669 (elekcyjny), 1670, 1674 (konwokacyjny), 1674 (elekcyjny) i 1676¹⁴³. W piętnastu sejmach i dwóch elekcjach w latach 1632–1659 uczestniczył Stanisław Szczucki, podsędek i sędzia sandomierski¹⁴⁴. Dziewięciokrotnie posłem na sejm w latach 1632–1655 był Jakub Brzeski, burgrabia opoczyński, łowczy sandomierski¹⁴⁵. Do posłów „zawodowych” wybieranych przez szlachtę krakowską na sejmiku w Proszowicach, a zarazem uczestników wielu zgromadzeń sejmikowych należał z pewnością Marcjan Chełmski (zm. ok. 1617 r.), chorąży krakowski, starosta ryczwolski, ujski i podkomorzy krakowski. Źródła poświadczają jego wybór na tę funkcję co najmniej czternaście razy w latach: 1613–1642¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Chodzi o Jana Myszkowskiego (kasztelana połanieckiego i żarnowskiego), Piotra Myszkowskiego (kasztelana wojnickiego i lubelskiego), Zygmunta Myszkowskiego (kasztelana wojnickiego), Aleksandra Myszkowskiego (kasztelana oświęcimskiego), Krzysztofa Korycińskiego (kasztelana sądeckiego i wojnickiego), Jana Stanisława Korycińskiego (kasztelana oświęcimskiego), Mikołaja Korycińskiego (kasztelana sądeckiego), Andrzeja Korycińskiego (kasztelana wiślickiego), Hieronima Ossolińskiego (wojewodę sandomierskiego), Jana Zbigniewa Ossolińskiego (kasztelana żarnowskiego, wojewodę podlaskiego i sandomierskiego), Krzysztofa Ossolińskiego (kasztelana sądeckiego, wojnickiego, wojewodę sandomierskiego), Jerzego Ossolińskiego (wojewodę sandomierskiego), Jan Tarło (kasztelan małogoski, kasztelan radomski, wojewoda lubelski), Zygmunt Scipio Tarło (kasztelan sądecki), Piotr Aleksander Tarło (kasztelan lubelski, wojewoda lubelski), Jan Karol Tarło (kasztelan wiślicki).

¹⁴¹ S. Płaza, *Sejmiiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 30–31, 88–91.

¹⁴² PSB, t. 5, s. 139–140.

¹⁴³ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 49, s. 263; ibidem, rkps 166, k. 462–464; BCz. 137, s. 257–263; Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 271.

¹⁴⁴ PSB, t. 47, 447–451.

¹⁴⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 271.

¹⁴⁶ ASWK I, s. 350–426; ASWK II, s. 28–223.

W aktywności poselskiej dorównywali mu: Stanisław Cikowski (zm. 1617 r.), podkomorzy krakowski – w latach 1581–1613 wziął udział w trzynastu sejmach oraz Stanisław Morski – uczestniczył w jedenastu sejmach, zwołanych w latach 1592–1616¹⁴⁷. Swoich rekordzistów, aktywnych uczestników w pracach sejmowych Rzeczypospolitej miało też województwo lubelskie. Należeli do nich: Bartłomiej Kazanowski (zm. 1642 r.), podstarości, podstoli, wojski lubelski, starosta łukowski, kasztelan zawichojski oraz Daniel Iżycki, sędzia lubelski. Kazanowski był posłem siedemnaście razy w latach 1616–1634, z kolei Iżycki uczestniczył w dwunastu sejmach w latach 1634–1652¹⁴⁸.

Generalnie należy zauważyć, że frekwencja szlachty na sejmikach była uzależniona od kilku ważnych czynników, wśród których – jak się wydaje – ogromną rolę odgrywał kalendarz prac polowych, pogoda oraz dystans jaki musieli pokonać uczestnicy tych zgromadzeń, by z miejsca zamieszkania dotrzeć tam gdzie organizowano obrady. Szczególnie ten ostatni powód hamował aktywność polityczną uboższej części społeczności szlacheckiej, której dodatkowo odmawiano przysługujących jej praw. Już Adam Lityński zauważył, że

równość [szlachecka – R.K.] była mitem, który na sejmikach namacalnie się ujawniał: biedny szlachcic z trudem był tolerowany i z odległych rzędów mógł się tylko przyglądać decyzjom możliwych i utytułowanych, którzy trzymali *rząd* na sejmiku¹⁴⁹.

Duże obłożenie szlachty przeżywały sejmiki jesienne: elekcyjne deputata do Trybunału Koronnego i organizowane po nich gospodarskie. Warto zwrócić uwagę, że data ich zwołania pokrywała się z popularnym w Rzeczypospolitej świętem religijnym – narodzenia Najświętszej Marii Panny (8 września). Poza tym – jak dowodzą badania – to wówczas zawierano kontrakty, których przedmiotem był obrót ziemią¹⁵⁰. W dużym stopniu jesteśmy w stanie odtworzyć frekwencję na sejmikach Małopolski właściwej posługując się *Instructuarium* – czyli instrukcją połączoną z formularzem i terminarzem określającym adresatów i liczbę listów rozsyłanych przed każdym zjazdem do mieszkańców kon-

¹⁴⁷ ASWK I, s. 98–342; ibidem, s. 183–366.

¹⁴⁸ ASWL I, s. 227–382; ASWL II, s. 32–311.

¹⁴⁹ A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje-mity-nowości-utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Plazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszcak, Kraków 1999, s. 75.

¹⁵⁰ Dość dobrze zjawisko to zostało zbadane i przedstawione w pracy Huberta Łaskiewicza. Zob. H.M. Łaskiewicz, *Dziedzictwo czy towar? Szlachecki handel ziemią w powiecie chełmskim w II połowie XVII wieku*, Lublin 1998.

kretnego powiatu, ziemi lub województwa. Na naszą uwagę zasługuje szczególnie instrukcja, którą powszechnie stosowano w okresie panowania Władysława IV Wazy¹⁵¹. Należy jednak pamiętać, że źródło to nie uwzględnia szlachty gołoty, chociaż wymienia bliżej niesprecyzowaną grupę osób obdarzoną klejnotem szlacheckim, do której kancelaria koronna kierowała listy pozbawione personaliów. Nie wiemy dokładnie kto i kiedy miałby te dokumenty wypełniać, być może były one przeznaczone dla stronników dworu królewskiego. Kwestia ta wymaga zresztą głębszej analizy i badań. W każdym razie na ogólną liczbę 605 zarejestrowanych listów do szlachty województw Małopolski właściwej, aż 221 – przeznaczonych było dla mieszkańców województwa sandomierskiego, 202 – krakowskiego, 114 – lubelskiego, a 68 – księstw oświęcimskiego i zatorskiego¹⁵². W przybliżeniu cyfry te odpowiadają liczbie szlachty gromadzącej się na poszczególnych sejmikach, chociaż i tu istnieją znaczne rozbieżności. Kazimierz Przyboś i Adam Walaszek obliczyli, że w sejmikach w Proszowicach brało udział około stu czterdziestu uczestników, z drugiej jednak strony było ich znacznie więcej w okresach bezkrólewia i napięć politycznych¹⁵³. Największa, zarejestrowana liczba uczestników sejmiku pojawiła się w Proszowicach w 1587 r. Na okazowanie przybyło wówczas dwa tysiące osób, wywołując swą obecnością obawy obecnych tam oficjeli województwa krakowskiego¹⁵⁴. W tym samym czasie w okazowaniu województwa lubelskiego w Lublinie wzięło udział sześćdziesiąt sześć osób, a w 1649 r. po zwołaniu przez Jana Kazimierza Wazę pospolitego ruszenia, pod Magierowem zgromadziło się blisko 800 osób, podzielonych na chorągwie: generalną województwa lubelskiego, Jana Bartosza Kazanowskiego, Adama Suchodolskiego, Jana Przecława Michowskiego, Mikołaja Grabi, Mikołaja Lubienieckiego i Remiana Gałęzowskiego¹⁵⁵. W 1632 r. pod aktem konfederacji szlachty sandomierskiej zgromadzonej w Opatowie podpisało się siedemdziesiąt sześć osób¹⁵⁶. Panuje ogólne przekonanie, że przeciętnie w sejmikach uczestniczyło od 100 do 200 osób¹⁵⁷, chociaż nie można tego stwierdzić z całą pewnością. Liczba uczestników sejmików odbywanych w Małopolsce właściwej była tak zróżnicowana, że określenie jakiegokolwiek mediany zawsze obarczone będzie dużym błędem statystycznym.

¹⁵¹ *Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, oprac. W. Krawczuk, Warszawa 1995, s. 7.

¹⁵² Ibidem, s. 39–42.

¹⁵³ K. Przyboś, A. Walaszek, *Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku...*, s. 83.

¹⁵⁴ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn.. 6, s. 248–249.

¹⁵⁵ ASWL I, s. 60; ASWL II, s. 230–240.

¹⁵⁶ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 83–88.

¹⁵⁷ W. Śladkowski, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648...*, s. 133.

Wnioski ogólne, program badawczy

Sejmiki Małopolski właściwej tworzyły dość zwarty i współpracujący ze sobą zespół, złożony z profesjonalnych osób, odgrywających – jak chociażby kasztelan krakowski – ważne funkcje w aparacie lokalnym i państwowym. Bez wątplenia na status tych zgromadzeń wpływało położenie geograficzne Małopolski właściwej oraz fakt, że tu właśnie znajdowała się stolica państwa, a po jej przeniesieniu do Warszawy miejsce koronacji i pochówków królewskich. Cechą charakterystyczną tych instytucji była swoista więź i sieć wzajemnych kontaktów, zbudowana jeszcze w średniowieczu, która pozwalała reagować szybko na problemy całej prowincji. Zaskakującym efektem analizy działalności tych zgromadzeń był też wypracowany przez mieszkańców Małopolski właściwej sposób działania i podejmowania ważnych decyzji, polegający na wzajemnych konsultacjach. Świadczą o tym liczne poselstwa podróżujące nie tylko między sejmikami, ale też kierowane do dygnitarzy świeckich i duchownych. Z tego też powodu potwierdzenia nie znalazła teza Jana Rzońcy, sformułowana jeszcze w 1990 r. wedle której szlachta wprawdzie posiadała swobodę działania, ale „oddanie inicjatywy innym świadczy o braku posiadania własnej”¹⁵⁸. Z całą pewnością szlachty zamieszkującej Małopolskę właściwą nie można posądzać o brak inicjatywy, a liczne przykłady współdziałania w rozwiązywaniu wspólnych problemów świadczą o czymś zupełnie innym.

Ta i wiele innych kwestii wymaga zresztą przeprowadzenia gruntownych badań oraz – co w tym przypadku najważniejsze – jak najszybszego udostępnienia badaczom tych zagadnień kompletnego zestawu akt sejmikowych. Taka właśnie konkluzja płynie ze zorganizowanej w Olsztynie we wrześniu 2022 r. konferencji, poświęconej parlamentaryzmowi i elitom parlamentarnym w XVII w.¹⁵⁹ Pytanie tylko brzmi: jak to zrobić? Po części odpowiedzi na nie udzielił nam już Alfons Parczewski podczas Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego w Krakowie w 1880 r.¹⁶⁰ Rozważając tę kwestię zauważył, że uniwersalnym rozwiązaniem byłoby publikowanie tych akt dla każdego województwa osobno. Po ponad stu czterdziestu latach postulat ten w dużej części został zrealizowany, a od kilku lat prace nad edycją akt sejmikowych znacznie przyspieszyły. Nie oznacza to wcale, że pokonane zostały wszystkie przeszkody w tej kwestii. Do dzisiaj nie dysponujemy spójnym, a zarazem jednolitym

¹⁵⁸ J. Rzońca, *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990, s. 46.

¹⁵⁹ II Kongres Badaczy Epoki Wazów i Królów Rodaków, <http://wieksiedemnasty.pl/program>, (15.10.2022).

¹⁶⁰ *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 51.

aparatem pojęciowym. Zbudowanie kompletnej bazy pojęć odnoszących się do zagadnień poruszanych przez sejmiki znacznie ułatwiłoby przygotowanie ich koherentnych monografii. Do dziś w zasadzie nie została rozstrzygnięta różnica pomiędzy sejmikiem a zjazdem. Utarł się pogląd, że sejmiki były zwoływane przez króla na mocy uniwersału królewskiego, a zjazdy przez lokalnych polityków, np. wojewodów. I wreszcie pytanie zasadnicze dotyczy zagadnienia: w jakiej formie publikować akta sejmikowe? Nie umniejszając ogromnego wysiłku edytorskiego i organizacyjnego wielu autorów publikowanych akt sejmikowych należy rozważyć ich przeniesienie do internetu. Po części już się to dzieje, bowiem trwa akcja umieszczania w sieci ksiąg grodzkich i ziemskich. Może w takim razie należałoby je publikować w oryginale, pozostawiając potencjalnemu autorowi monografii czy artykułu ich odczytanie i interpretację. W tym względzie możliwości jest wiele, a już dziś rozwój technologii cyfrowych znacznie ułatwia i przyspiesza cykl wydawniczy. Wśród wielu postulatów badawczych zgłaszanych przez środowisko naukowe znajduje się również i ten, co więcej, wyraźnie domaga się on debaty naukowej i wypracowania schematu, wedle którego przygotowywane byłyby prace o sejmikach szlacheckich w Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 6

Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 1015

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

rkps 80, 82, 96, 137, 313, 1621, 2723

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

rkps 49, 166

Biblioteka Narodowa w Warszawie. Biblioteka Ordynacji Zamojskich

nr 1809

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

rkps 694, 950, 1051, 8338 (Teki Pawińskiego, 21)

Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7358/edition/6707>

Akta sejmików księstw oświęcimskiego i zatorskiego z lat 1669–1747

Małopolska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/19559?tab=1>

Księgi grodzkie krakowskie z serii Relationes, oblatæ laudorum Cracoviensium, nr 759, 760, 761, 761a

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kłodziej, Kraków 2020.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. S. Kutrzeba, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 2: 1621–1648, , fasc. 1: 1621–1648, Kraków 1953.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 2: 1621–1648, fasc. 2: 1649–1660, Kraków – Wrocław 1955.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 3: 1661–1673, Wrocław 1959.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 4: 1674–1680, Wrocław 1963.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 5: 1681–1696, Kraków 1984.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021.
- Cellarius A., *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio, urbium potissimarum icones elegantis-simas et delinitionem hujus regni geographicam oculis subjiciens studio*, Amstelodami 1659.
- Gmiterek H., *Instrukcja sejmiku lubelskiego posłom na sejm 1581 roku*, „Res Historica” 2014, nr 38.
- Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, oprac. W. Krawczuk, Warszawa 1995.
- Kromer M., *Polska czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego ... książ dwoje*, Wilno 1853.
- Orzelski Ś., *Bezkrólewia ksiąg ósmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917.
- Starovolsci S., *Tractatus tres. I. Polonia. II. Sarmatiae bellatores. III. Scriptorum Poloniarum ekatontas, seu centum illustrium Poloniae scriptorium elogium et vitae*, Wratislaviae 1733.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 1: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, Warszawa 1996.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotowali W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, Warszawa 2000.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotował S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotował S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, t. 3: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, Warszawa 2010.

Opracowania

- II Kongres Badaczy Epoki Wazów i Królów Rodaków, <http://wieksiedemnasty.pl/program/>.
- Abraham W., *Zjazd łączycki w r. 1180*, „Kwartalnik Historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego” 1889, nr 3.
- Abramski A., *Postępowanie przed sądami kapturowymi koronnymi w XVII i XVIII wieku*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, nr 11.
- Anusik Z., *Glosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, t. 7, nr 1.
- Balzer O., *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, Warszawa 1886.
- Bąkowa J., *Szlachta województwa krakowskiego wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego w latach 1661–1667*, Kraków 1974.
- Bednaruk W., *Kościół św. Stanisława w Lublinie jako miejsce obrad sejmikowych*, „Kościół i Prawo” 2018, t. 7(20), nr 1.
- Bednaruk W., *Magnaccy reprezentanci województwa lubelskiego w sejmie okresu stanisławowskiego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddz. w Lublinie” 2016, nr 9.
- Bednaruk W., *Sejmik lubelski w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011.
- Biedrzycka A., *Sprawy wojskowe na sejmiku sandomierskim w czasach Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Biedrzycka A., *Szczucki (Szczucki)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. A. Romanowski i in., t. 47.
- Bodniak S., Z. Skorupska, *Jan Kostka kasztelan gdański*, Gdańsk 1979.
- Bosek R., *Stanowisko sejmiku proszowickiego w sprawach skarbowych 1572–1648*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1981, nr 34 (1981).
- Bostel F., *Sądownictwo ziemskie oświęcimskie i zatorskie od r. 1440–1565*, Lwów 1889.
- Burkietowicz A., Filipczak-Kocur A., Ujma M., *Peryferia a centrum. Postawy szlachty województwa sieradzkiego i lubelskiego wobec króla i sejmu w XVII wieku*, [w:] *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004.
- Chłapowski K., *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996.
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021.
- Cichocki M., *Mediacja Francji w rozejmie altmarskim*, Kraków 1928.
- Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004.
- Ćwik W., Reder J., *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
- Czasy nowożytnie. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005.

- Denys S., *Poglądy sejmiku lubelskiego na państwo i prawo w czasach stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Per aspera ad astra. Materiały z XVI ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów*, red. A. Świątek, t. 5: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008.
- Dobosz J., *Kazimierz II Sprawiedliwy*, Poznań 2014.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz E., *Polacy i Litwini w działaniach dyplomatycznych Habsburgów w bezkrólewicach 2. połowy XVI wieku*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w dobie nowożytnej w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009.
- Dybaś B., *Problematyka budowy i utrzymania fortyfikacji stałych w opiniach i działaniach sejmików województw krakowskiego i ruskiego w okresie wojen w połowie XVII wieku*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe*, Kielce 23-24 października 1995, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocojowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001.
- Dziewanowski-Stefańczyk B., *Opinie szlachty krakowskiej w drugiej połowie XVII w. o kryzysie i naprawie pieniądza. Głos polemiczny*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, nr 76.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019.
- Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI–XX w.)*, red. J. Kłaczek, Radom 2007.
- Ferenc M., *Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej od 1564 do 1772 roku*, [w:] *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. nauk. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Filipczak W., *Walka o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej przed sejmem 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1996, nr 58.
- Filipczak W., *Ziemskie urzędy sądowe w życiu politycznym województwa sandomierskiego w latach 1777–1783*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016, 15, nr 2.
- Florek P., *Pierwszy etap walki Dymitra I Samozwańca o koronę carską. Bitwa pod Nowogrodem Siewierskim w 1604 r.*, „Echa Przeszłości” 2007, nr 8.
- Floria B.N., *Rokosz sandomierski w świetle rosyjskiego raportu dyplomatycznego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka” 1982, 37, nr 3-4.
- Fudalewski W., *Miasto Opatów. Podług miejscowych źródeł i podań*, Warszawa 1895.
- Gębka G., *Reprezentacja sejmowa województwa lubelskiego za panowania Jana Kazimierza Wazy*, „Res Historica” 2004, nr 17.
- Giergiel T., *Colloquia rycerstwa sandomierskiego. Od wieców dzielnicowych do zjazdu ziem polskich w Chęcinach w 1331 roku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce–Warszawa 2008.
- Goszczyński A., *Zerwany sejmik przedsejmowy województwa krakowskiego z 17 stycznia 1600 r. w świetle korespondencji*, [w] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospoli-*

- te, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019.
- Gmiterek H., *Początki dramatu. Wysiłek materialny województwa lubelskiego w pierwszym okresie wojen kozackich (1648–1649)*, „*Studia Archiwalne*” 2020, 7.
- Gmiterek H., *Problemy różnowierstwa na forum sejmiku lubelskiego do połowy XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984.
- Hochleitner J., *Tajemnicze znaki na ceglach gotyckich kościołów na przykładzie katedry św. Mikołaja w Elblągu*, „*Rocznik Elbląski*” 2002, nr 18.
- Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stoliczka, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010.
- Jaworski R., *Instrukcja sejmiku lubelskiego dana posłom na sejm walny warszawski 1570 r.*, „*Res Historica*” 2020, 50.
- Kaczorowski W., *Małopolanie wśród elektorów Władysława IV*, „*Studia Historyczne*” 1984, t. 27, z. 4.
- Kamiński A., *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltranszadzkim 1706–1709*, Wrocław 1969.
- Kaniewska I., *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, Kraków 1974.
- Karabowicz A., *Prawodawstwo sejmowe i królewskie za panowania Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2022.
- Kętrzyński W., *Studia nad dokumentami XII. wieku*, Kraków 1891.
- Kiryk F., *Dzieje Proszowic w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, „*Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne III*” 1967, nr 26.
- Kłaczewski W., *Elekcja podkomorzego krakowskiego w 1664 r.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Kłaczewski W., *Szlachta Lubelszczyzny wobec procesu Jerzego Lubomirskiego w 1664 roku*, „*Rocznik Lubelski*” 1989–1990, 31–32.
- Kobylec R., *Działalność polityczna województwa krakowskiego podczas bezkrólewia po Władysławie IV*, „*Studia Historyczne*” 2013, t. 66, z. 2.
- Kobylec R., *Sejmik województwa krakowskiego w latach 1572–1648*, Kraków 2022, mps w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- Konopczyński W., *Dębicki Marcin Michał*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 5, Kraków 1939–1946.
- Kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Jerzego w Zatorze*, Zator [2017].
- Kozdrach M., *Radom jako miejsce obrad sejmików i lokalnych zjazdów szlacheckich w drugiej połowie XVIII wieku*, „*Przegląd Nauk Historycznych*” 2019, 18, nr 1.
- Krasnowolski B., *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa 2013.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.

- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Krzyżanowski S., *O sejmikowaniu mieszczaństwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1898, 2.
- Kucharski T., *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*, Warszawa 2021.
- Kudła L., *Miasto Kraków a sejmik szlachecki województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Krzysztofor” 1998, 20.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, 21.
- Kupisz D., *Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2006, nr 42.
- Kupisz D., *Laudum zjazdu szlachty powiatu radomskiego z 1711 roku*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003.
- Kupisz D., *Lubomirscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w XVII wieku*, [w:] *Lubomirscy. Rodu droga na parnas Rzeczypospolitej*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, t. 1, Janowiec 2012.
- Kupisz D., *Projekt organizacji obrony terytorialnej księcia Krzysztofa Zbaraskiego z 1624 r. i jego realizacja przez samorząd szlachecki województw małopolskich*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, red. D. Wereda, t. 2: *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, Siedlce 2009.
- Kupisz D., *Protestanci i kwestie tolerancji wyznaniowej na zjeździe radomskim w 1591 r.*, [w:] *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI–XX w.)*, red. J. Kłaczek, Radom 2007.
- Kupisz D., *Sprawy zakonów na forum sejmiku sandomierskiego w XVII–XVIII wieku*, [w:] *W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach polskich w XVI–XIX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2004.
- Kupisz D., *Urzędnicy starostwa radomskiego a sejmik sandomierski. Uwagi dotyczące współpracy administracji starościńskiej i samorządowej w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wojsko powiatowe jako samoobrona terytorialna województwa sandomierskiego w XVII i na początku XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2006, nr 7.
- Kuras K., „Prywaty i dyfidencje” – walka stronnictw na sejmikach województwa krakowskiego w czasach panowania Augusta III, [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stoliczka, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010.
- Kutrzeba S., *Katalog Krajowego Archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie*, „Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej” 1909, t. 3.

- Kutrzeba S., *Prawa, przywileje, statuty, lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, Kraków 1912.
- Kutrzeba S., *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, Kraków 1901.
- Kutrzeba S., *Skład sejmu polskiego (1493–1793)*, „Przegląd Historyczny” 1906, nr 2.
- Kwaśny Z., *Kilka uwag w sprawie stanowiska szlachty lubelskiej w okresie wojny narodowo-wyzwoleńczej na Ukrainie w latach 1648–1654*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1969, t. 108, nr 16.
- Kwiatek A., *Listy Wazów do pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego Jana Pisarzowskiego (1599–1679)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2.
- Lepszy K., *Firlej Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 6, Kraków 1948.
- Lepszy K., *Firlej Mikołaj z Dąbrowicy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 7, Kraków 1948–1958.
- Lepszy K., *Firlej Piotr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 7, Kraków 1948–1958.
- Leszczyński A., *Ekspensy kahału opatowskiego na sejmiki województwa sandomierskiego w 1752 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1986, t. 38, z. 1.
- Leśniak F., *W okresie Polski szlacheckiej*, [w:] *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 r.*, red. F. Kiryk, Kraków 2000.
- Lityński A., *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje-mitynowości-utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.
- Lisek A., *Szlachta województwa lubelskiego w schyłkowym okresie wojny o tron polski w latach 1735–1736*, „Wieki Stare i Nowe” 2022, nr 17(22).
- Lityński A., *Małopolskie sądy skarbowe do 1717 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 2.
- Lityński A., *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606–1717)*, Katowice 1974.
- Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008.
- Lubomirscy. Rodu droga na parnas Rzeczypospolitej*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, t. 1, Janowiec 2012.
- Łaskiewicz H.M., *Dziedzictwo czy towar? Szlachecki handel ziemią w powiecie chełmskim w II połowie XVII wieku*, Lublin 1998.
- Łosowski J., *Starania sejmików szlacheckich o należyte gromadzenie, zabezpieczanie, opracowanie i przechowywanie akt sądów szlacheckich w XVI–XVIII wieku. Główne problemy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, t. 145, z. 1.

- Łuszczkiewicz W., *Kościół kolegiacki św. Marcina w Opatowie, Studium zabytku romańskiego XII wieku w Polsce*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1900, nr 6.
- Maksimiuk D., *Działalność posłów sejmiku proszowickiego na sejmie ekstraordynaryjnym z 1637 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2007, t. 5.
- Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny, red. E. Chudziński i in., Kraków 1999.
- Matwijów M., *Drogi kariery osobistej Marcina Michała Dębickiego, trybuna szlachty sandomierskiej II poł. XVII wieku*, „Studia Historyczne” 2006, t. 49, z. 2.
- Matwijów M., *Kilka uwag o działalności szlachty sandomierskiej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza (1668–1669)*, [w:] *Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005.
- Matwijów M., *Problem klientelizmu wśród szlachty sandomierskiej za panowania Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa prof. Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006.
- Matwijów M., *Udział szlachty sandomierskiej w rokoszu Lubomirskiego 1665–1666*, [w:] *Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998.
- Mazurek F., *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk i in., t. 3, Lublin 1989, kol. 1028.
- Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa prof. Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006.
- Nad społeczeństwem staropolskim*, red. D. Wereda, t. 2: *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, Siedlce 2009.
- Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012.
- Niziołek P., *Geneza kryzysu monetarnego w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w. w opinii szlachty województwa krakowskiego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, nr 75.
- Nowakowski A., *Dzieje ustroju i prawa księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Białystok 1988.
- Nowakowski A., *Integracja księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim (1454–1564) i późniejsze losy ziemi oświęcimskiej w kontekście Wadowic*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” 2018, 21.
- Nowakowski A., *Prawne aspekty inkorporacji księstw oświęcimskiego i zatorskiego do Korony w l. 1563–1564*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, t. 36, z. 2.
- Olszewska N., *Wzrost znaczenia instytucji marszałka sejmikowego z punktu widzenia podpisów składanych pod aktami sejmikowymi na przykładzie akt ziemi krakowskiej w latach 1572–1632*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, t. 34, nr 4.
- Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta Sandomierza*, Opatów 1985.

- Oświęcim, [w:], *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, red. B. Krasnowolski, Warszawa 2013, s. 226–228.
- Oświęcim miasto pogranicza, t. 1, red. nauk. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Paciorek P., *Postawy polityczne szlachty sandomierskiej w świetle konfederacji z lat 1764–1767*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Paciorek P., *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1764–1795. Ustrój i funkcjonowanie*, Kielce 2016, mps w Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881.
- Panek A., *Sejmik lubelski w okresie wojny północnej 1702–1716*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001.
- Panek A., *Sejmik lubelski za Sasów (1697–1763)*, Opole 2000, mps w Archiwum Uniwersytetu Opolskiego w Opolu.
- Panek A., *Stanowisko szlachty lubelskiej i jej przywódców wobec wojny o tron Polski (1733–1735)*, [w:] *Polska – Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998.
- Panek A., *Szlachta lubelska i jej przywódcy wobec elekcji i koronacji Augusta II Wettyna*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2002, nr 4.
- Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce na tle stosunków województw kujawskich. 1572–1795*, Warszawa 1888.
- Per aspera ad astra. Materiały z XVI ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów*, red. A. Świątek, t. 5: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008.
- Pielas J., *Biografie aktywistów sejmików województwa sandomierskiego w XVII wieku – stan obecny, potrzeby i perspektywy badawcze*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Pielas J., *Działalność Oleśnickich jako przedstawicieli sejmiku województwa sandomierskiego w XVI–XVII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2000, nr 1.
- Pielas J., *Ku konfederacji sandomierskiej 1704 roku. Postulaty sejmiku opatowskiego i ich realizacja w przededniu zjazdu*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008.

- Pielas J., *Rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego i zatorskiego z 18 października 1621 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42.
- Pielas J., *Szlachta sandomierska wobec najważniejszych wydarzeń politycznych pierwszych lat panowania Augusta II (1696–1704)*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001.
- Pieńkowski M.A., *Trudna droga do władzy w Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2021.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Kraków 1984.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego*, cz. 1: *Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa-Kraków 1987.
- Podraza A., *Małopolska jako region historyczny (Rozważania na tle zainteresowań historią regionalną)*, [w:] *Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny*, red. E. Chudziński i in., Kraków 1999, s. 23–28.
- Polska – Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998.
- Polska wobec wielkich konfliktów w dobie nowożytnej w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009.
- Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Pomniki dziejowe Polski*, seria II, t. 8: *Kronika wielkopolska*, wyd. i kom. B. Kürbis, Warszawa 1970.
- Prawo, parlament, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Presiowski I., *Krótką wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce*, Kraków 1861.
- Prokop K.R., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438–1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002.
- Proszowice. Zarys dziejów do 1939 r.*, red. F. Kiryk, Kraków 2000.
- Przyboś K., *Posłowie województwa sandomierskiego na sejmy Rzeczypospolitej w latach 1668–1674*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Przyboś K., *Prodorskie i opozycyjne stanowisko posłów krakowskich w latach 1648–1696*, [w:] *Uchwalanie konstytucji na sejmach w XVI–XVIII wieku*, red. S. Ochmann, Wrocław 1979.
- Przyboś K., *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981.
- Przyboś K., Walaszek A., *Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Studia Historyczne” 1977, t. 20, z. 3.
- Ptak M.J., *Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, nr 5.

- Regimen, Dominium, Societas Nobilium. Z dziejów gospodarki, administracji i polityki w Lubelskiem w średniowieczu*, red. A. Obara-Pawłowska, D. Wróbel, Lublin 2014.
- Rhode M., *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolinische Adel in sieben Interregna*, Wiesbaden 1997.
- Romaniuk T., *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575–1648*, „Rocznik Lubelski” 1975, nr 18.
- Romaniuk T., *Rola i znaczenie szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim 1575–1648*, [w:] *Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979.
- Rymar L., *Udział miasta Krakowa w sejmach i sejmikach Rzeczypospolitej*, „Rocznik Krakowski” 1904, nr 7.
- Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001.
- Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe*, Kielce 23–24 października 1995, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Rzońca J., *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990.
- Sadowski W., *Państwo i władca w oczach szlachty. Postawy polityczne obywateli województwa lubelskiego za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego*, Lublin-Radzyń Podlaski 2008.
- Sadowski W., *Sądy fiskalne w województwie lubelskim w latach 1669–1696. Skład osobowy i funkcjonowanie w świetle akt sejmikowych*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003..
- Sidorowska A., *Lubelska reprezentacja sejmowa za panowania Władysława IV. Próba analizy pochodzenia społecznego i karier*, „Res Historica” 1999, nr 7.
- Sochacka A., *Zjazdy szlachty lubelskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Regimen, Dominium, Societas Nobilium. Z dziejów gospodarki, administracji i polityki w Lubelskiem w średniowieczu*, red. A. Obara-Pawłowska, D. Wróbel, Lublin 2014, s. 302–304.
- Sokalski M., *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.
- Sokołowski W., *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997.
- Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979.
- Studia z dziejów Kielecczyny XV–XX w. Zbiór artykułów*, Kielce 1982.
- Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Suchojad H., *Aktywność ustawodawcza szlachty sandomierskiej w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. Wybrane problemy*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008, s. 57–80.

- Suchojad H., *Polityka sejmików małopolskich i wielkopolskich wobec miast w 2. poł. XVII w. (1669–1699)*, „Rocznik Świętokrzyski” 1994, nr 21.
- Suchojad H., *Problem nobilitacji oraz indygenatów na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w latach 1669–1696*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1996, t. 51, nr 1-3.
- Suchojad H., *Problem soli suchedniowej na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w 2. poł. XVII wieku (1669–1699)*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, nr 13.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie II poł. XVII w. a duchowieństwo*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1990, nr 8.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec poddanych w 2. poł. XVII wieku (1669–1699)*, „Studia Kieleckie” 1988, t. 15, nr 3.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec spraw handlowych w 2. poł. XVII wieku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1992, nr 10.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie wobec potopu*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 23-24 października 1995*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Suchojad H., *Z problematyki stosunku sejmików małopolskich do ludności żydowskiej w drugiej połowie XVII w.*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991.
- Szczygielski W., *Przyczynek do badań nad świadomością polityczną szlachty lubelskiej w czasach Sejmu Wielkiego*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocjowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001.
- Śladkowski W., *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski” 1960, nr 3.
- Śladkowski W., *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, nr 12.
- Świechowski Z., *Kościelec. Kościół pw. św. Wojciecha. Opatów. Kolegiata pw. św. Marcina*, Warszawa 1954.
- Talik M., *Stanowisko sejmików mało- i wielkopolskich w sprawach podatkowych w pierwszej i na początku II poł. XVII wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1981, nr 34.
- Tracz Sz., *Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-wniebowziecia-najswietszej-marii-panny-2>
- Tracz Sz., *Matka Boska Wspomożenie Wiernych / Św. Stanisław Kostka*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/matka-boska-wspomozenie-wiernych-sw-stanislaw-kostka>
- Trawicka Z., *Kochanowscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1986, t. 31.

- Trawicka Z., *Opatów miejscem obrad sejmiku województwa sandomierskiego*, [w:] *Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta Sandomierza*, Opatów 1985.
- Trawicka Z., *Popis powiatu chęcińskiego z 1621 roku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1985, nr 4.
- Trawicka Z., *Sejmik przedkonwokacyjny województwa sandomierskiego z 3 czerwca 1632 roku*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Trawicka Z., *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985.
- Trawicka Z., *Stosunek sejmiku sandomierskiego do plebejów w XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Kielecczyny XV–XX w. Zbiór artykułów*, Kielce 1982.
- Trawicka Z., *Życie polityczne województwa sandomierskiego w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994.
- Uchwalanie konstytucji na sejmach w XVI–XVIII wieku*, red. S. Ochmann, Wrocław 1979.
- Ujma M., *Pacyfistyczne tendencje szlachty lubelskiej w dziedzinie polityki zagranicznej za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Seria A” 1992, nr 23.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Ujma M., *Stosunek sejmiku lubelskiego do polityki zagranicznej Rzeczypospolitej w latach 1587–1632*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1990, nr 27.
- Ujma M., *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572–1696*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1994, nr 30.
- Urban W., *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w latach 1572–1606*, „Przegląd Historyczny” 1953, t. 44, z. 3.
- Urban W., *Sprawy kościelne na sejmikach odbywających się w Małopolsce 1535–1548*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1988, nr 26.
- Uruszczak W., *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 4: *Małopolska (Województwa krakowskie, sandomierskie, lubelskie)*, z. 1: *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., Wrocław – Kraków 1990.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 4: *Małopolska (Województwa krakowskie, sandomierskie, lubelskie)*, z. 2: *Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falinowska-Gradowska, Kórnik 1990.

- W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach polskich w XVI–XIX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2004.
- Wadowski J. A., *Kościół lubelskie. Na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907.
- Wiater P., *Reprezentacja parlamentarna sejmików województw krakowskiego, lubelskiego, sandomierskiego i ruskiego za panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990.
- Wierzbicki L. A., *Poselstwa od szlachty województwa sandomierskiego do Michała Korybuta i Jana III (1670–1693)*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Wierzbicki L. A., *Szlachta lubelska wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (w świetle akt sejmikowych)*, „Res Historica” 2004, nr 17.
- Wierzbicki P., *Problematyka obrad sejmiku województwa krakowskiego w bezkrólewiu po zgonie Jana III Sobieskiego*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2002, nr 47.
- Wierzbicki P., *Reprezentacja szlachty powiatu sądeckiego na zjazdach województwa krakowskiego w latach 1700–1703 w świetle laudów sejmikowych*, „Rocznik Sądecki” 2004, nr 32.
- Wierzbicki P., *Stosunek szlachty województwa krakowskiego do polityki Rzeczypospolitej na zjazdach sejmikowych w latach 1700–1704*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2003, nr 48.
- Wisner H., *Rokosz Zebrzydowski albo sandomierski. Cezura czy epizod z dziejów walk politycznych początku XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, 90, nr 3.
- Witkowski W., *Samorząd szlachecki w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Wołoszyn J., *Stanowisko sejmiku lubelskiego w kwestiach wyznaniowych w świetle lubelskich instrukcji poselskich z lat 1648–1668*, „Res Historica” 1999, 7.
- Wołoszyn J., *Stosunek szlachty województwa lubelskiego do Kościoła katolickiego w latach 1648–1696 (w świetle laudów sejmikowych)*, „Res Historica” 2000, 10.
- Wrede M., *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad głosowania na sejmikach przedsejmowych*, „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76, z. 2.
- Wyczański A., *Artykuły sejmiku sandomierskiego z 1538 roku*, [w:] *Prawo, parlament, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003.
- Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990.
- Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998.
- Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.

- Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*, red. S. Brzezicki, J. Wolańska, Warszawa 2016.
- Zakrzewski W., *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878.
- Zator, [w:] B. Krasnowolski, *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa 2013.
- Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemysł 1991.

STRESZCZENIE

Sejmiki województw Małopolski właściwej 1572–1648 – stan badań, organizacja, specyfika sejmikowa, propozycje badawcze

Artykuł poświęcony czterem sejmikom Małopolski właściwej koncentruje się na zagadnieniach dotyczących ich organizacji i funkcjonowaniu. Po raz pierwszy na taką skalę omawia dostępne źródła i literaturę, uwzględnia prace najnowsze, nieopublikowane (prace doktorskie) oraz internetowe źródła archiwalne. Zasadniczą część artykułu stanowi analiza więzi łączących poszczególne sejmiki, funkcjonujące w ramach jednej prowincji – Małopolski. Autor rozważał również kwestię dotyczącą miejsc, w których toczyły się obrady, ich lokalizacji i podjął próbę określenia liczby uczestników tych zgromadzeń. We wnioskach natury ogólnej sformułowany został program badań nad sejmikami Małopolski właściwej możliwy do zrealizowania w przyszłości z zastosowaniem narzędzi informatycznych.

SUMMARY

Sejmiks of the Provinces of Lesser Poland in 1572–1648 – State of Research, Organization, Sejmik Specifics, Research Proposals

This article devoted to the four sejmiks of the Lesser Poland Voivodeship focuses on issues concerning the organization and functioning of these sejmiks. It discusses the available sources and literature on an unprecedented scale, taking into account recent, unpublished works (doctoral dissertations) and online archival sources. The main part of the article is an analysis of the ties linking the various sejmiks, functioning within a single province – the Lesser Poland Voivodeship. The author also addressed the question of the locations of the sessions and made attempt to determine the number of participants in these assemblies. In general conclusions, a program was formulated for research on the sejmiks of the Lesser Poland Voivodeship to be implemented in the future with the use of information technology tools.